

MU'İNÜ'L-MÜRİD'DE DİNİ TERİMLER*

Religious Terms in Mu'înü'l-Mürîd

Çimen ÖZÇAM¹

Sunay DENİZ²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cozcam@firat.edu.tr, orcid.org/2345-3842-1234-2341.

² Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sddeniz1@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8169-4806.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.06.2022
Kabul/Accepted: 29.10.2022

DOI:10.20322/littera.1131307

Anahtar Kelimeler

Mu'înü'l-Mürîd, Harezmi Türkçesi, Terimler, Dini Terimler, Söz Varlığı

ÖZ

Mu'înü'l-Mürîd Harezmi Türkçesiyle yazılmış önemli eserlerden biridir. İslam adlı birisi tarafından 1313 yılında kaleme alınmıştır. Dinî – tasavvufî konuları öğretmek amacıyla dördlükler halinde yazılmış manzum bir eserdir. Eser temel bazı dini bilgileri vermek düşüncesiyle sade ve yalın bir dille yazılmıştır. Eserde dinî açıdan imanın önemi, namaz, oruç, hac, zekât gibi temel bazı ibadetler hakkında bilgi verilir. Dinî bir eser olduğu için eserde dinî terimler çokça yer alır. Bu çalışmada Mu'înü'l-Mürîd'de yer alan dinî terimler tespit edilmiş ve bu terimler çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Terimler, kökenlerine ve yapılarına göre değerlendirilmiş ve terimlerin sayısal oranları belirlenmiştir. İslamiyetin Türkler arasında yaygın olarak benimsendiği ilk zamanlarda dinî terimler için daha çok Türkçe karşılıklar kullanılmış olmasına rağmen zamanla bunların yerine genellikle Arapça terimlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bir kısım terimlerin hem Türkçe kökenli ve hem de Arapça kökenli karşılıklarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Eserde toplam 293 dinî terim bulunmaktadır. Bu terimlerden 32 tanesi Türkçe kökenlidir ve tek kelimededen meydana gelmiştir. Tek kelimededen oluşan bu terimler yüzde 12.5'ini oluşturur. Birden fazla kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu terimlerin sayısı ise 35'tir. Kelime grupları şeklinde oluşan bu terimler 293 terimin yüzde 12'sini kapsar. Eserde kullanılan tek kelimedenden oluşan dinî terimlerin yüzde 79.5'i Arapça ve yüzde 12.5'i Türkçe kökenlidir. Farsça kökenli terimlerin sayısı ise sadece yüzde 5.4 gibi düşük bir oranı teşkil etmektedir.

ABSTRACT

Mu'înü'l-Murîd is one of the important works written in Khwarezm Turkish. It was written by a man named Islam in 1313. It is a poetic work written in quatrains to teach religious and mystical subjects. The work was written in a plain and simple language with the idea of giving some basic religious information. In the work, information is given about the importance of faith in terms of religion, some basic worship such as prayer, fasting, pilgrimage and zakat (alms). Since it is a religious work, religious terms are often included in the work. In this study, the religious terms in Mu'înü'l-Murid were determined and these terms were examined in various aspects. Terms were evaluated according to their origins and structures, and numerical ratios were determined. Although Turkish equivalents were used for religious terms in the early days when Islam was widely adopted among Turks, it is understood that Arabic terms were preferred instead of them over time. It is seen that both Turkish origin and Arabic origin equivalents of some terms were used together. 79.5 percent of the religious terms used in the work, consisting of a single word, are of Arabic

Keywords

Mu'înü'l-Mürîd, Khwarezm Turkish, Terms, Religious Terms, Vocabulary.

* Bu çalışma 2019 yılında Sunay Deniz tarafından çalışılan "Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Dinî Terimler" adlı doktora tezinden geliştirilerek hazırlanmıştır.

origin and 12.5 percent are of Turkish origin. The number of terms of Persian origin is only 5.4 percent.

Atıf/Citation: Özcam, Ç., Deniz, S. (2022), "Mu'inü'l-Mürîd'de Dinî Terimler" *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1094-1123.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Çimen ÖZCAM, cozcam@firat.edu.tr, Sunay DENİZ, sddeniz1@gmail.com

GİRİŞ

Mu'inü'l-Mürîd, İslam adlı biri tarafından 14. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir eserdir. Eser; dinî – tasavvufî konuların, günlük yaşamda gerekli olan bazı dinî bilgilerin Türk halkı arasında daha kolay anlaşılması için edebî kaygılardan uzak sade bir dille yazılmıştır. Eserde; "Allah'ın varlığına ve birliğine hiçbir şüphe taşımadan inanmanın önemi; abdest, teyemmüm, namâz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin vacib ve sünnetleri, vs" gibi konularda bilgi verilmektedir (Toparlı, 1988: VI-XII).

Türk halkı arasında temel bazı dinî bilgileri yaymak amacıyla sade bir dille yazılan eserde, önceki yıllarda kullanılan Türkçe kökenli bazı dinî terimlerin yerine Müslüman milletlerin dillerinden alınmış terimlerin tercih edildiği; İslamiyetin Türkler tarafından kabul edildiği Karahanlılar döneminde oluşturulan Türkçe kökenli dinî terimlerin bir kısmının terk edildiği görülmektedir. Ayrıca İslami dönemin ilk eserlerinde az da olsa görüldüğü gibi Mu'inü'l-Mürîd'de de pek çok terimin Arapçası ile Türkçe karşılıklarına, hatta bazen yan yana yer verilmektedir (Deniz 2019).

Bu çalışma; Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin söz varlığı, İslamiyetin kabulü sırasında yeni inanç sisteminin yarattığı sözcük ihtiyacının Türkçede nasıl karşılandığı, Türkçenin sözcük oluşturma sistemi gibi konularda yapılacak araştırmalara katkı sağlamaya yönelik bir çalışmadır.

Ayrıca İslamiyetin kabulü ile Türkçe, ihtiyacını duyduğu sözcükleri önce Müslüman olmuş milletlerin dillerinden almak zorunda mı kalmıştır, yoksa ilk dönemde kendi imkânlarıyla türettiği/oluşturduğu sözcükler sonradan mı terk edilmiştir? Eğer başlangıçta daha fazla Türkçe kökenli terim kullanılmışsa, daha sonra bunların hangi sebeplerle unutulduğunun tespit edilmesi Türk kültür tarihi bakımından önemlidir. Bu konularda doğru bir sonuca ulaşmak için İslamiyetin kabulünden sonra yazılan eserlerde, yazılış tarihleri esas alınarak, yer alan dinî terimlerin tespit edilmesi ve karşılaştırılması gerekir. Bu bağlamda halka hitap ettiği için sade bir dille yazılması gereken Mu'inü'l-Mürîd önem arz eden bir eser niteliği taşımaktadır.

Çalışmada terimlere örnek olarak verdiğimiz metinler Recep Toparlı'nın Mu'inü'l-Mürîd adlı çalışmasından alınmıştır. Terimlerden sonra, adı geçen çalışmanın dizininde yer alan anlamlarına tırnak işareti içinde yer verilmiş ve terimle ilgili gerekli görülen açıklamalar yapılmıştır. Madde başlarından sonra parantez içinde yer verdiğimiz rakamlar, terimin eserde kaç kere yer aldığını göstermektedir.

Dönemin söz varlığını büyük oranda bünyesinde bulunduran bu dinî-tasavvufî eserde tespit ettiğimiz dinî terimler şunlardır:

âdâb (3) Ar. "Herkesin uyduğu veya uyması gereken davranışlar, usûl ve erkân, yol yordam." Uyulması gereken görgü kuralları, izlenmesi icab eden usul. En iyi hal ve hareketler, ölçülü davranışlar, kişiler arasındaki iyi ilişkileri düzenleyen kaideler. Düzeni sağlayan davranış şekilleri belli bir adaba göre sürdürüldüğü için tarikatlerde adaba uyulması esastır ve büyük önem taşır (Uludağ, 1995: 18). *Maqâmğa ulanmaq muhâl ol muhâl / Yörügli bu âdâb u sünnet kıoya 98/3-4; Şerî'atnın ahkâmıların saklağıl / Tarîkatnıñ adabların beklegil 302/1.*

Âdem (2) Ar. "İlk insan ve ilk peygamber." *Erür evvel Âdem Muhammed sonı" 5/4; Veli Âdem oğlu içinde bilij / Resûldın 'azîzrek şerîf yok neseb 8/3-4.*

aḥad (1) Ar. "Bir, tek, yalnız (Allah)" Allah'ın varlığı ve birliğini ifade etmek, onun kainatın tek yaratıcısı olduğunu belirtmek için kullanılan bir terimdir. Bazen Allah adının yerine kullanılır. Daha çok "Ehad" şeklinde görülen bu isim "eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne" anlamında esma-i hüsnada yer alan bir isimdir. *Aḥad-sen, samed-sen kerîm-sen rahîm 403/3.*

aḥkâm (2) Ar. "Hükümler, buyruklar." Hüküm kelimesinin çoğul şeklidir. Terim olarak, "dinî hükümler" anlamında kullanılmıştır. Dini hükümler, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde söylediği, insanların yapmaları veya yapmamaları gereken bütün emirlerdir. *Şerî'atnın aḥkâmıların saklağıl / Tarîkatnın âdâbların beklegil 302/1.*

'âlim (3) Ar. "Çok bilen" Yüce Allah'ın güzel isimlerinden biri olarak kullanılan bu terim "çok bilen, her şeyden haberdar olan" anlamındadır. 'İlm kelimesinin ism-i fâ'ilidir. Bu sıfat, mübalağalı şekli olan "allâm" ve ism-i tafidili olan "a'lem" şekillerinde de Tanrı'nın güzel ismi olarak kullanılır. Tanrı'nın "Sırları, gizli olanları, olmuşu ve olacağı, görünen ve görünmeyen âlemi, yerde ve göklerde olup bitenleri, canlı ve cansız bütün varlıkları, insanların gizli ve açık bütün yaptıklarını bildiğini" ifade eder (Karagöz, 2010: 21). *Bilij bilmış üçün 'âlimler birer / Öñinler ḥâsıl tıp tekellüf kıurar 394/1-2.*

Allah (5) Ar. "Tanrı, Allah." Dünyayı ve bütün evreni yaratan, yarattıklarına bütünüyle hükmeden tek ve bir olan yaratıcının adıdır. Terimin hem Arapçası hem de Türkçesi olan Tenri eserde bir arada kullanılmaktadır. *Resul hak ikinç nass işit kıl kabul / Haber berdi Allah kim illa resul 35/1-2.*

Allah kelâmı (1) Ar.+ Ar. Kur'an, Kur'an-ı Kerim'de yer alan bütün sözler. *Haber berdi Allah kelâmı bize 106/1.*

'amel (19) / a'mâl (1) Ar. "İş, dini vecibelerin yerine getirilmesi." Genel dilde "amel, iş" anlamındadır. Dini terim olarak "bilinçli yapılan, dünya veya ahiratte ceza veya mükafat konusu olan davranışlar" anlamında kullanılır. 'Amel terimi "Dinin emirleri ve yasaklarına uygun iyi ve güzel davranışlar" için de kullanılır. *Bu 'ilm ü 'âmelge inanmağı er / Maqâm menzilinge tayanmağı er 324/1-2; 'İlm birle bolsa 'âmel körklügi / Dalâletğa yol hem amân bermes ol 150/3-4; Bu aḥlâk u ef'âl u a'mâl üze / Yörür erdi baba melik teg kezâ 398/1-2.*

arığ (13) / arı (4) “Temiz, arı.” Arı- fiilinden türetilen “arığ” ismi Türkçede genel olarak, pak, temiz anlamında yaygın olarak Eski Türkçeden beri kullanılmıştır. İslamiyetin kabulünden sonra dini manada “dini kurallara uygun yaşayan, dinin emir ve yasaklarına uyan, gûnahtan uzak duran kimse” için kullanılır. Daha sonraki dönemlerde bu anlamdan gelişme ile “aziz, kusallı” anlamı da kazanmıştır. Eserde, Oğuz Türkçesinde sondaki –ğ sesinin düşmesine bağlı olarak arı şeklinde de görülür. *Biri ‘avret örtmek ekinç yunmağı / Ten ü ton namâzlık arığ bolmağı 67/1-2.*

arığlık (4) “Temizlik” Genel anlamda temizlik, dinî terim olarak suçsuzluk, günahsızlık anlamındadır. Dinin emirlerine göre yaşayan, günah işlemeyen, yasaklardan uzak duran kimseler için kullanılır. Arapça münezzeheh “tenzih edilmiş, temiz, arı; uzak” (Devellioğlu 2015; 850) kelimesinin Türkçe karşılığı olarak Allah’ın her türlü eksiklik ve noksanlıktan uzak olduğunu ifade eder. *Arığlık nişânı şehâdet bile / İdi zikri aytu kirür sine o 64/3-4.*

arınmak (1) “Temizlenmek, arınmak.” Hem bedenen hem de ruhen pisliklerden ve günahlardan uzak durmak; işlenen günahlardan sonra en samimi duygularla Allah’a affedilmek için yalvarmak, tövbe etmek ve böylece bedeni ve ruhu günahlardan arındırmaktır. *Ayıt lailahe arınsun tiliğ 16/3.*

aritmak (3) “Temizlemek, arıtmak.” Genel manada temizlemek; dinî manada ise işlenen günahlardan ötürü Allah’ın kullarını bağışlaması; kişinin yaptığı günahlardan ötürü tövbe ederek madden ve manen günah ve suçlarından kurtulması. *Aritğu bu tilni kamuğdın üze / Kidin bolsa hamd ü senâğa sezâ 16/1-2.*

ârif (4) Ar. “Bilen, bilgili.” Bu terim genel dilde “ilim, irfan sahibi” anlamında kullanılır. Dini terim olarak, Allah’ı, sıfatlarını, isimlerini fiillerini, keşf ve müşahede yoluyla bilen, ilahi hikmet ve sırlara aşına olan (Akay, 2005: 37) demektir. Daha çok tasavvuf terimi olarak “manevi tecrübeyle mârifet ve hakikat mertebesine erişen kimse” (Karagöz, 2010: 30) anlamında kullanılır. *Ârif Hağğa bolur ulaşu esîr / Mutî’un lehu kudretinğa başir 310/1-2.*

âşık (3) Ar. “Aşık” Allah’ı aşırı derecede, samimiyetle seven, gönlünde Allah sevgisinden başka sevgi taşımayan. *Semâ’ kılsa ‘âşık bolup bi-ğarâr / Revâ mu teyü ħalk muni köp sorar 336/1-2.*

atâ (3) Ar. “Bağış, verme, ihsan.” Allah’ın kullarına ihsanda, bağışta bulunması ve onları günahlarından dolayı bağışlaması. Sözlük anlamı “hediye” olan bu terim eserde “bağış, ihsan, bağışlama” anlamında kullanılır. *Oğul kız küçük bolsa verse ata / Mu’ayyen neğ erse tamâm ol ‘atâ” 261/1-2; Savab tüşti erse bu rabdın ‘atâ / Kalem kop tüzetgil bar erse hata 406/1-2.*

avret (4) Ar. “İslam dinine göre başkaları tarafından görülmesi yasak olan yerler.” Dinî açıdan başkalarının görmesi yasak ve haram olan, örtülmesi gereken bedenimizdeki uzuvlar ve yerler. *Köbekdîn tiziğ birle ‘avret irür / Şer’at tiziğni tamâm ört teyür 69/1-2; “Biri ‘avret örtmek ekinç yunmağı / Ten ü ton namâzlık arığ bolmağı 67/1-2.*

- 'ayb** (1) Ar. "Kusur, ayıp" Dinî açıdan uygun olmayan, hoş görülme ve yapılması yasak olan hal ve hareketler; ayıp, kusur, eksiklik. Türkçede "ayıp" şeklinde telaffuz edilir ve yaygın şekilde kullanılır. *Hased hırs tekebbür ne işge yarar / Kamuğ ehl-i ma'ni için 'ayb körer 58/1-2.*
- âyet** (1) Ar. "Kur'an'ın sûrelerini oluşturan cümlelerin her biri, ayet." Genel anlamda işaret, belirti, iz anlamındadır. Terim olarak Kur'an-ı Kerim'de bulunan ve sûreleri oluşturan her bir cümleye verilen isim. *Qırâ'at hanife bir âyet kolar 143-1.*
- 'azâb** (3) Ar. "Eziyet, cefa; Cehennem azabı" İnsanların işledikleri günahların cezası olarak öteki dünyada görecekleri işkence. Diğer bir deyişle, günahlarından dolayı cehenneme giren insanların orada görecekleri, insana zor gelen ve acı veren şeyler. İnkâr ve isyan edenlere Allah tarafından cehennemde verilecek ceza olduğu için daha çok "cehennem azabı" diye ifade edilir. *Tamuğ içre seksen yıl ol bir namâz / Kaza kılmışınğa 'azab bolmağı 161/3-4.*
- âzâd** (2) F. "Serbest, kölelikten kurtulmuş; cehennem azabından kurtulmuş olmak." Genel dilde hür, serbest; dini anlamda, Dünyada iken Allah'ın emirlerine göre yaşayıp, yaratıcısının sevgisini kazanarak cehennem azabından, işkencesinden kurtulmak" anlamındadır. *Bu kırbân kıyâm u sıyam u zekât, / Nişân ol tamuğdın âzâd bolmağı 194/3-4.*
- azdurmak** (1) "Yoldan çıkarmak, azdırmak." Bazı sapkın ve batıl inançlardan dolayı hak yoldan uzaklaşıp, yaratıcıya ortak, şirk koşarak günaha girmek anlamındaki az- fiilinin ettirgen şekli. *Gafillerğa hırs u emel azdurur 187/3.*
- 'aziz** (8) Ar. "Değerli, yüce, şerefli." Terim, Allah'ın güzel isimlerindedir. "Güçlü, kuvvetli, kudret sahibi, hükmettiği her şey üzerinde yaptırım gücü olan" anlamındadır. Ayrıca dinin emrettiği şekilde yaşayan, dinî görevlerini eksiksiz yapan kişiler için de kullanılır. *'Azîz bolmasa kıl kabûlluk bile / Bu tevfiğ 'azîz ol ne birle bolur" 327/3-4.*
- azmak** (1) "Yoldan çıkmak, sapıtmak, azmak." Hak yoldan, bazı sapık ve batıl düşünceler ve inançlar sebebiyle uzaklaşmak, doğru yoldan ayrılmak. *Azıp yörügenler tamuğka çıkar 48/3.*
- bâtıl** (2) Ar. "Yanlış, saçma, boş." İslam'a göre Allah ve Peygamber'in tasvip etmediği, Kur'an'a uygun düşmeyen her türlü, inanç, fikir, ibadet, davranış. *Qadem urduñ irse kirip râst yürî / Bâtıl hağ seçiben özünñi qorî 369/1-2.*
- bâtın** (1) Ar. "İç yüz, görünmeyen taraf." Gizli, görülmeyen, iç hakikat, gizli sır. Yüce Allah'ın dört isminden biri (Evvel, ahîr, zâhir, bâtin) Ayetlerin ve hadislerin ancak arifler ve veliler tarafından bilinen gizli manaları. *Zâhir köz hicâbı bu kirpük kabağ / Bâtınğa hicâb yok bu yitti tabağ 395/1-2.*
- başîr** (1) Ar. "Her şeyi görüp bilen, Allah." Gizli veya açık her şeyi gören, bilen anlamında Allah'ın güzel isimlerinden biridir. *Mutî'un lehu kudretinğa başîr 310/2.*

- bayat** (1) “Tanrı, Allah.” Türkçenin tarihsel dönemlerinde Tanrı sözcüğü yaygın olmakla birlikte, özellikle ilk Türk – İslâm devresi metinlerinde idi ve bayat sözcükleri de “Allah” adı yerine kullanılır. Bayat “az evvel, demin” anlamlı baya sözcüğünden türemiş (baya+t) ve “evvel, eski” anlamından mecazlaşmış olabilir. Arapçada Allah’ın 99 adından birinin evvel ve kadim olması bu fikri destekler (Ölmez, 2005: 213-218). *Kılur cezb anı fazlı birle bayat 306/1.*
- bende** (2) F. “Kul, köle.” Allah’ın emirleri doğrultusunda dinin gereklerini yerine getiren, İslama uygun şekilde yaşayan, Allah’a karşı bütün kulluk görevlerini yerine getiren. *Çarın arka tiz birle örtmek kerek / Eger bolsa bende me türlüğ kişi 72/3-4.*
- beşâret** (3) Ar. “Gerçeği görme.” Genel dilde görme, gerçeği görme; terim olarak, imanı güçlü kimselerin Allah’ın izniyle gönül ve kalp gözlerinin açık olması, manevi yönden birtakım şeyleri farketmeleri görmeleri. *Eşit açsun Allah beşâret közin 267/2.*
- bir ü bar** (3) Eşi ve benzeri olmayan (Allah Teâlâ). Âlemleri yaratan, yarattığı bütün varlıkların rızını veren Tanrı. Türkçe “var” sözcüğünün eski biçimi olan “bar” sözcüğü Farsça’da “bâr” biçiminde “Tanrı, Allah” anlamına da gelir. Bu çağrışımdan da hareketle “bir ü bar” terimi Allah (C.C.) ismi yerine kullanılmaktadır. *Elig tutğuçı sen arığ bir ü bar / Tutulmuşda kayu katığ bir muña 1/3-4.*
- birlik** (2) “Birlik, vahdet.” Bu terim tasavvufta, bir kimsenin hayatının her anında Allah’ın birliğini, varlığını, ondan başka yaratıcı olmadığını, her şeyin onun varlığının bir sonucu olduğunu, büyüklüğünü bilerek, Allah’a yaklaşması ve ondan ayrılmaması gerektiğini ifade eder. Arapça vahdet kelimesinin Türkçe karşılığıdır. *İdi birlikiñe inandım öge / Bar irse su’al öñin özge kıl 31/3-4.*
- buyruk** (2) “Emir, buyruk.” Arapça “emir” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Genel anlamda buyurma, emir, dini manada Allah’ın kullarına bildirdiği dinin emir ve yasakları anlamındadır. *Tekebbür idi buyruğundan yığar / Nişânı takı ma’siyet köp toğar 59/1-2.*
- buyurmak** (4) “Emretmek, buyurmak.” Kâinatın yaratıcısı olan Allah’ın kullarına, Kur’an’da bildirdiği üzere, istediği davranış ve kuralları yapmalarını emretmesi. *Yunuğ içre bilgü nece müstehâb / Bari başlamaklık buyurmuşça rab 93/1-2.*
- bütgüçi** (1) “İnanan.” İslamiyet’e göre hak dini kabul eden, dinin emirlerine uygun hareket eden, yapılması gerekli ibadetleri yerine getiren, dinin temel esaslarına inanan anlamındadır. İnanmak anlamındaki bütmek fiilinin –güçi sıfat-fiil ekini almış şeklidir. *Sa’adet şehâdet nurın tutğuçı / Hakikatde hağka çınok bütgüçi 18/1-2.*
- bütmek** (2) / bitmek (1) “İnanmak.” Allah’ı tek yaratıcı olarak kabul edip, Hz. Muhammed’e ve Kur’an’ı Kerim’e inanmak, İslam dinini bütünüyle benimseyip kalben doğrulamak anlamında kullanılır. *Köñül Hakka büttüñ su’alim saña / Neteg Hağkı bildiñ ayrtğıl maña 28/1-2.*

- cefâcı** (1) Ar. + T. Ek "Cefa çeken; günahkâr". Terim genel dilde acı, cefa çeken anlamındadır. Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan, dine uygun davranışlarda bulunmayan, günah işleyen, günahkâr anlamında kullanılır. *Bozulsa yunuğ yunğu hali revân / Yunuğ birle turmak ulaşu aman / İdi hazretinde cefaçı bolur / Yunuğsuz keçürse kişi bir zamân 85.*
- cemâ'at** (3) Ar. "Cemaat." Genel anlamda, bölük, takım, insan topluluğu; dini manada ibadet yerlerinde imama uyararak namaz kılan topluluk. *Namazğa şüru' kılmışında kedin / Bu yalguz cemâ'at bolunsa adın / Sücüd birle kayd kılmamışda buzur / Cemâ'at yakın bolmışında kedin 153.*
- cenâbet** (1) Ar. "Dince boy abdesti almak zorunda olan kimse." İslam dinine göre ibadet etmeye engel olan, gusül gerektiren, maddi ve manevi kirlilik hali. *Cenâbetğa hem bu kadar bil yeter / Haқиқat haқиқat yaқın rast bilin 104/3/4.*
- cinân** (2) Ar. "Cennetler, cennet bahçeleri." Allah'a, peygambere ve kutsal kitaba iman ve itaat eden, dinin emrettiği şekilde yaşayan insanlara Allah tarafından vadedilen, ölümden sonra yaşanacak yer. *Eger bolsa munteg ekinçi kaçan / Bolur bölneki sekkiz uçtmağ cinân 277/1-2.*
- cum'a** (1) Ar. "Cuma günü." Genel haftanın günlerinden cuma günü. Dinî terim olarak cuma günü kılınan farz namazın adı olarak da kullanılır. *Bu beş yerde ğusli fariza kıla / Veli cum'a ihrâm taқи ekki 'iyd / Bular ğusli sünnet bilip kılgıl 90/2-4.*
- cünüb** (1) Ar. "Dince boy abdesti almak zorunda olan, cenabet." İslam dinine göre ibadete engel, boy abdesti gerektiren durum. *Tişi nâreside cünüb hatnesiz / boğuzlasa biri helâl ol yetiz 242/1-2.*
- dîn** (2) Ar. "Din" Tanrı'ya iman ve ibadet etmek, dinin bütün emirlerini yerine getirmek için tutulan yol. "Akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahî nizam, Allah tarafından konmuş ve insanları O'na ulaştıran bir yol; imân ve amel konusu olarak akıl ve iradeye, teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının bütününe din adı verilir." (Karagöz, 2010: 122). *Кamuğ işde yegrek bu dîn işleri / Kamuğ sözde yegrek bu dinniğ sözi 243/3-4.*
- du'â** (5) Ar." Allah'a yalvarma, dua." Bir kimsenin, belaların gitmesi veya herhangi bir hayrın nasibi için yüce yaratıcıya yalvarması, kulun Allah'ın tek yaratıcısı olduğunu kabul edip şükretmesi ve hamdetmesi. *Yunuğnuş soñınça dü-gâne ketür / Soñınça du'â kıl niyâz el kötür 86/1/2.*
- dü-gâne** (1) F. + F. "İki rekât" Namazlarda kılınan her dört rekâtın 2'sine verilen isimdir. *Yunuğnuş soñınça dü-gâne ketür / Soñınça du'â kıl niyâz el kötür 86/1-2.*
- dürüd** (4) F. "Dua, rahmet, övgü" Genel manada selam, dini manada Peygamber Efendimize övgü, dua, salat ve selam anlamındadır. *Bu cümle Melek hem ins ü perî / Dürüdnı kim iddılar erse arı / Idur miz olar aymışınça dürüd / Muhammed resûlğa rusül mihteri 10.*
- dürüst** (12) F. "Sağlam, doğru, sahih" İbadetlerin sağlam, doğru, uygun ve samimiyetle yapılması. *Bu rek'ât ketürmek hâcet ermes ol / Namâzi dürüst hiç gümân kirmes ol 150/1-2.*

- ecel** (2) Ar. "Ölüm vakti, ecel" Tanrı'nın bütün canlılara verdiği hayat süresinin sona ereceği zaman. *Ecelniñ hazâni kelür nâgehân / Uruğ ekse bolmas kirür yerge ton 274/3-4.*
- edeb** (12) Ar. "İyi, terbiye, güzel davranış, incelik." Terbiye, iyi tutum, huy ve davranış, utanma, haya, güzel ahlak. Hakk'ın rızası bulunmayan her çeşit işten el çekmek, kulluğun hakikatini kavrayarak tapınmak ve işler işlemek (Akay, 2005: 111) *Yunuğ farzı şah ol bu sünnet vezir / Tatavvu' edeb müstehâb leşkeri 94/4.*
- edepsüz** (1) Ar.+T.ek Edep teriminin olumsuz şekli. Kötü davranışlarda bulunan, güzel ahlaka sahip olmayan, edepten yoksun olan. *Edep beklegil sen edepni bilip / Fütûh yok edepsüz tapuğ köp kılıp 295/1-2.*
- ehl-i ma'nî** (1) Ar. + Ar. "Mutasavvıf." Hakikati bilen, anlayan, yaratanın ve yataılanların sırrına vakıf olan kimseler. *Hased hırş tekebbür ni işke yarar / Kamuğ ehl-i ma'ni için 'ayb körer 58/2*
- ekindü namâzi** (2) T. + F. "İkinci namazı." İkinci vakti dördü sünnet, dördü farz olmak üzere kılınan 8 rekâtlık namaz, ikinci namazı. Kelime grubu olarak belirtisiz isim tamlaması. *Ekindü namâzında kedin bilin / Ta'avvu'nı mekrûh üküş bolsun az 158/3-4.*
- emr** (4) Ar. "Buyruk" Her müminin yapmak zorunda olduğu, dinin emir, yasak ve buyruklarının tamamıdır. Tanrı'nın emirleri, buyrukları anlamındadır. *Evâmir anıñ emri tiyü tutup / Nevâhi anıñ nehyi tip yanmağ ol 360/3-4.*
- enbiyâ** (4) Ar. "Peygamberler." *Inanmağ idige Melek barınğa / Resûl enbiyâ hem kitâblarınga 14/1-2.*
- ensârî** (1) A. "Hicretten sonra Hz. Muhammed'e Medine'de yardım edenler." Peygamber Efendimiz Medine'ye göç ettiği zaman kendisine yardım eden Müslümanlardan, Medine'nin yerlilerinden olan kişiler. *Tağı bilgil ensârî oğlanları / Ölüp baz tirildi muni ked bile 34/3-4.*
- erkân** (1) Ar. "Kurallar, adetler." İbadet kuralları, adetleri, usulleri. *Vitir içre vâcib turur ay ağı / Ketürmeklik erkânlarını tamâm / Namâz içre vâcib erür mutteki 190/2-4.*
- evâmir** (1) Ar. "Emirler." Tanrının buyrukları; Yüce yaratıcının kullarına verdiği yapmaları ve yapmamaları gereken dini emirler, buyruklar. *İbâdet idimge teyü banmağ ol / Evâmir anın emri teyü tutup / Nevâhi anın nehyi tep yanmağ ol 360/2-4.*
- fâriğ** (1) Ar. "Münezzeh, ayrı tutulmuş." Tanrı'nın bir sıfatı olarak kullanılan terim, Tanrı'nın varlığı ve birliğini, zamandan ve mekândan münezzeh olduğunu ifade eder. *Anar menzegen yok kamuğdın arığ / Mahall ü mekân u zamândın fâriğ 30/1-2.*
- farz** (7) / fariza (14) Ar. "Allah'ın yapılmasını istediği emirleri, farz." Dinen yapılması zorunlu olan emir ve ibadetlerdir. Allah'ın, kulları tarafından yapılmasını istediği emirleridir. *Gusül içre farz ol neçük özge ten 87/4. Namâz tört reka'ât fariza bolur 181/2.*

- fasık** (1) Ar. "Allah'ın emirlerini tanımayan, günahkâr." Allah'ın emirlerine uymayan, haram ve yasaktan kaçınmayan, günah işleyen, günahkâr. *Bu nefş müngü merkeb temiş hak resûl / Öz özinge kötrür muni köp fasık 49/3-4.*
- fatıha** (1) Ar. "Kur'an'ın ilk suresi." Kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi. *Okı fatıha zam kılıp sûredin 108/3.*
- fazl** (1) Ar. "Erdem, iyilik." Terim, Allah'ın lütfu, ihsanı, kullarına karşı bağışlayıcılığı, keremi, hidayete erdirmesi gibi anlamlar taşır. *Çılur cezb anı fazlı birle bayat 306/1.*
- felâh** (1) Ar. "Kurtuluş, kurtulma." Kişinin yapıp ettiklerinden dolayı kurtuluşa ermesi, öteki dünyada cennete girmesi. *Kılur bolsa nefş birle sulh u salâh / Bulunmas bilin anda kedin felâh 96/1-2.*
- fermân** (2) Ar. "Emir, buyruk." Âlemleri yaratan Tanrı'nın yarattıkları için verdiği dini emirler, hükümler. *Eger bolsa altmış tağı bir tiwe / Birür cez'a biş yaş idi fermânı 207/3-4.*
- fitır** (1) Ar. "Sadaka" Ramazan Bayramından önce verilmesi gereken belli bir miktar sadaka, fitre. Terim "oruç açma" anlamında da kullanılır. *Berür ekki batman fitır buğdayı / Özindin kulundın kişiniñ bayı 173/1-2.*
- gaffâr** (1) Ar. "Günahları affeden, Allah." Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Günahları affeden, çok bağışlayan, mağfireti bol. *Halim-sen ra'uf-sen a gaffâr gafûr 403/4.*
- gâfil** (1) Ar. "Gaflette bulunan, gafil." Terim isteyerek veya farkında olmadan Tanrı buyruğundan, emirlerinden, yasaklarından habersiz olma veya uzaklaşma durumu. *Gâfillerğa hırş u emel âz durur / Besâ bakşa 'ömri iñen kısacuk 187/3-4.*
- gâflet** (3) "Gafillik, dikkatsizlik" Dinî emir ve yasaklardan habersiz olma, ihmalkârlık veya tembellikten dolayı dini vecibeleri yerine getirmeme. *Çıkarur bu hâtır vesâvislerin / Sorar cümle gâflet köñülñi tüzer 361/3-4.*
- gâfûr** (1) Ar. "Allah". Affi, mağfireti, merhameti bol anlamında Tanrı'nın güzel isimlerindedir. *Halim-sen ra'uf-sen a gaffâr gâfûr" 403/4.*
- ğani** (2) Ar. "Zengin, varlıklı."; Zengin, başkalarına muhtaç olmayan anlamında Allah'ın bir sıfatı olarak Kur'an'da yer almaktadır (Karagöz, 2010: 195). *Bu yokñı kılıp bar kamuğ barnı yok / Kılığlı ğanî sen kamuğ halk çığay 3/3-4.*
- ğufrân** (3) Ar. "Bağışlama, affetme." Bağışlayıcı, merhamet sahibi anlamında Tanrı'nın güzel adlarından biridir. *Tümen türlü ğufrân u rızvân bu dem / Tağı rahmetin sansız elvân bu dem 404/1-2.*
- ğusul** (2) Ar. "Boy abdesti" Dinen bir kişinin cinsel yakınlaşmadan sonra ibadetlerini yerine getirilebilmesi için vücudun baştan aşağı her yerinin yıkanması, temizlenmesi amacıyla alması gereken boy abdesti. *Tişilerge artuk nıfas hayz bile / Bu beş yerde ğusli farıza kıla"90/1-2.*
- gümân** (5) F. "Şüpheli, zan." Sözlükte "zan, şüpheli, sezme" anlamı verilen sözcük, dini terim olarak "bir ibadeti yaparken doğruluğu konusunda şüpheli davranma, ibadetini bir tereddüde yer bırakmadan yapma"

anlamındadır. *Yunuğnun soñınça dü-gâne ketür / Soñınça du'â kıl niyâz el kötür / İcâbet kıılır rab gümân tutmağı / İcâbet anuk sen du'ânı yetür 86.*

habîb (1) Ar. "Peygamber." Tanrı'nın sevgilisi, dostu, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed. Sevgili, peygamber, dost. *Habîb ümmetinğa habîblük revâ / Revâ bolsa mi'rac revâ hem bu hâl 377/3-4.*

habîblük (1) Ar. + T. Ek "Peygamberlik." Tanrı'nın elçi olarak seçtiği kişilerin sıfatı. Arapça köke Türkçe -lük eki getirilerek oluşturulmuştur. *Habîb ümmetinğa habîblük revâ / Revâ bolsa mi'rac revâ hem bu hâl 377/3-4.*

h'âce (1) Ar. "Hoca, efendi." Dinî meselelerle ilgilenen kişi, hoca, imam. *Biliñ bu beyân Şeyh Şeref h'âceninğ / Mebâdî sülûkda beneklik turur 349/3-4.*

hadîş (3) Ar. "Hz. Muhammed'in sözleri, yaşayışı, davranışları." Kesin olarak Peygamber Efendimize ait olan söz, fiil davranış ve yaşayış biçimi. *Hadîş nâs bu ilhâm-ı rabbanîdin / Sözi bolmağay taş mürid bolsa bil 287/3-4.*

Haqq (39) Ar. "Gerçek, doğru, Allah." Tanrı, Hakk, dine göre doğru, gerçek, sahih. *Bu nefis münjü merkeb temiş haqq resûl / Öz öziñe kötrür munı köp fasıq 49/3-4.; Kılurlar şükür kelse Haqqdın çaza 311/2.*

hakîkat (30) Ar. "Gerçek, hakikat, bir şeyin aslı." Bir şeyin aslı, gerçeği, doğrusu; doğru ve gerçek kabul edilen dini hükümlerin genel adı. *Eger çolsañ ikki ajunda amân / Hakîkat köñüldin ketürgil îmân 13/1-2.*

halîm (1) Ar. "Yumuşak huylu, Allah." Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Yumuşak huylu, cezada acele etmeyen Tanrı. *Halîm-sen, ra'ûf-sen a gaffâr gafûr 403/4.*

hamd (6) Ar. "Allah'ın yüceliğini söyleyerek teşekkür etme, övme." Sadece tek hakim Allah için, şükretme, övme yüceltme anlamında kullanılır. *Sena hamd u tesbîh ü tehlil uruğ 275/1.*

hamîd (1) Ar. "Övülmeye layık, Allah" Övülmeye, yüceltmeye, hamda layık Tanrı. *Hidayet berür ol hamîdün mecîd 405/4.*

hânkâh (1) Ar. "Büyük tekke, dergâh." Tarikate bağlı bir şeyh ile o tarikate mensup kişilerin ibadet ve zikir yaptıkları ve bu konularda eğitim aldıkları yer. *Mürîd kirse mescid ya hânkâhka ol 300/1.*

harâm (9) Ar. "Dince yasaklanan şey, haram." İslam dinine göre kesin bir şekilde kullanılması, yapılması yasaklanmış, helal olmayan nesne veya davranış. *Harâm bolsa yahud zekât bermese / Tamuğdın çukur ol teni gûrları 191/3-4.*

harâmluk (1) Ar. + T. Ek "Haram olan." İslamiyete göre haram olan şey veya durum. Arapça köke Türkçe ek getirilerek oluşturulmuştur. *Fütuhi harâmluk yanından kelür 246/4.*

hayr (3) / hayır (5) Ar. "İyilik, hayır." Ahiret hayatında kişiye sevap kazandıracak Allah rızası için yapılan dine uygun, güzel, hayırlı, iyi işler. *Közün 'ibret urğın bakıp ekse-sen / Elin hayr u ihsân saçıp tökse-sen / Ayak urğı*

ol kim kıyâmda kopup / Teşehhüdde ihlâs bile çökse-sen 276; Tiken urğın ekşen çiçek ünmes ol / Fesâd ağsa sendin hayır inmes ol 280/1-2.

hazret (1) Ar. "1. Saygı ve övgü için kullanılan bir söz, (metinde) peygamber." Sevgi ve övgü ifade eden söz. Dinî manada Tanrı ve peygamber. *Meger bilmediñ sen bu hazret işi" 37-4; hazret (3) Ar. 2- "Huzur, kat." Tanrı'nın huzuru, "İdi hazretinde cefaçı bolur / Yunugsuz keçürse kişi bir zaman" 85/3-4.*

helâl (15) Ar. "Dinî bakımdan yasak ve günah olmayan şey, caiz, helal." Helal olma, kazancın dinin hükümlerine uygun olarak doğru biçimde elde edilmesi. *Unutsa boğuzlarda mü'min kişi / İdi zikrin aymak helâl kılmışı 241/1-2.*

hidâyet (3) Ar. "Doğru yol, hidayet" İslamiyete göre hak ve doğru yola girme veya hak yolu gösterme, doğru yolda olma. *Hidâyetğa tevfiķ bolur mülheme / Veli mutma'inne tama'nine ol 353/3-4.*

hüccetullâh (1) Ar. "Şeyh" Veli, ermiş, bir tarikata mensup, en üst seviye de olan, dini bilgisi en yüksek kişi anlamındadır. *Bilin hüccetullâhi şeyhü'l-hüdâ / Kılığlı çınok râst kâdemde sebât 399/3-4.*

hüküm (4) Ar. "Hüküm" Evrenin tek yaratıcısı olan Tanrı'nın emir, yasak ve buyrukları. *Zekât ottuz uyda buzağı erür / Taķı kırķda tana hüküm bu turur 217/1-2.*

inanmak (10) "İnanmak" Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanıp, kalben iman etmek, kabul etmek. *İdi birliķine inandım öge / Bar irse su'âl öngin özge kıl 31/3-4.*

'ıyd (1) Ar. "Bayram" Dini bakımdan bayram sayılan önemli gün veya günler. *Veli cum'a iħrâm taķı ekki 'ıyd / Bular ğusli sünnet bilip kılığıla 90/3-4.*

'ıyd namâzı (1) Ar. + F. "Bayram namazı." Ramazan ve Kurban Bayramı günü güneş doğduktan kısa bir süre sonra kılınan iki rekâtlık namaz. Terim belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. *Taķı tekbirat 'ıyd namazında hem / Ketürmek vacib ol munı ked bile 110/3-4.*

'ibâdet (11) Ar. "Allah'ın emirlerini yerine getirme, ibadet." Tanrı'ya kalben inanan, onun emirlerini yerine getiren ve ibadet eden. *'ibâdetni saf tut yunuğnı silâh 96/4.*

'iddet (5) Ar. "Müddet, süre." Kocasından ayrılan kadının başkasıyla evlenebilmesi için beklemek zorunda olduğu süre. *Tişi 'iddet içre taķı öldi er / Neteg bolğay emdi bu 'iddet munar / Talak 'iddeti er sökel bolmasa / Ķamuğ halde ya'kub beraber tutar 265.*

İdi (30) "Tanrı" Arapça Allah, Rabb kelimelerinin Türkçe karşılığı. İlk dönem eserlerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılırken diğer dönemlerde Arapça karşılığı tercih edilmiştir. Eski Türkçede isim olarak "sahip, efendi"; zarf olarak "tamamiyle, bütünüyle, çok, asla, hiç" anlamında kullanılan kelime, sonraki dönemlerde –d– sesinin değişmesi dolayısıyla çeşitli şekillerde ve anlamlarda kullanılır. İsim olarak "sahip, efendi, emir, hakim, ev sahibi" gibi anlamlar taşıyan terim, dini manada "Tanrı, Rabb, Tanrıça, Allah" adı yerine bütün lehçelerde kullanılmaktadır. *İdi hazretinde cefaçı bolur / Yunugsuz keçürse kişi bir zaman 85/3-4.*

- idi emri** (4) T. + Ar. “Tanrı buyruğu.” Kulların uyması gereken, Tanrı tarafından indirilen veya belirlenen dini kuralların hepsi. Terim belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. *Yığağdın yığıl tut idi emrini / Yawuz ol keçürse esiz ‘ömrini 42/1-2.*
- idi fermânı** (2) T. + F. “Tanrı buyruğu.” Tanrı tarafından belirlenmiş, herkesin uyması gereken haram, yasak vs. ile ilgili dini hükümler. Belirtisiz isim tamlaması yapısında. *Eger bolsa altmış taqı bir tewe / Berür cez’a beş yaş idi fermânı 207/3-4.*
- ihlâş** (3) Ar. “İçten gelen bağlılık, doğruluk.” Tanrı’ya temiz bir kalp ile gönülden bağlı olma ve bütün ibadetleri sadece Tanrı için yapma. *Ayağ urğı ol kim kıyâmda kopup / Teşehhüdde ihlâş bile çökse-sen 276/3-4; Kamağ türlü tã’at tamâm şûret ol / Taqı şıdık u ihlâş aña sîret ol 326/1-2.*
- ihrâm** (1) Ar. “Hacıların hac görevi sırasında giyindikleri dikişsiz elbise.” Terim hem hac ve umre için giyilen dikişsiz elbise hem de hac veya umre için mübah olan şeylerden bazılarını nefsi yasaklamak, haram kılmak manasında kullanılır. *Veli cum’a ihrâm taqı ekki ‘iyd / Bular gusli sünnet bilip kılığla 90/3-4.*
- ihsân** (6) Ar. “İyilik, bağış, ihsan” Tanrı’nın kullarına karşı iyilik, bağış ve ihsanda bulunması. Ayrıca Tanrı’ya gönülden bağlanmak ve ibadet etmek manasında da kullanılır. *Şehâdet kulavuz sa’âdet refik / Muğar islâm ihsân haqîkat nişân 23/4-4.*
- ilâhi** (6) Ar. “Ey Allah’ım! Allah’ım” Dua ederken, Tanrı’ya niyaz ederken kullanılan “ey Allahım” anlamında hitap sözcüğüdür. *Hedâya-yı gufrân kanadîl-i nûr / İlâhi arığ pâk rûhına tegür 403/1-2.*
- ilhâm** (3) Ar. “Allah’ın insanın kalbine telkin ettiği şey, ilham.” Allah’ın insanın kalbine telkin ettiği, yaradandan ötürü insanın kalbine doğan düşünceler. *Hadîş nâs ilhâm-ı rabbanîdin / Sözi bolmağay taş mürid bolsa bil 287/3-4.*
- imâm** (19) Ar. Namazda kendisine uyulan kişi; Müslümanlara namaz kıldıran, dini manada bilgili ve namazda kendisine uyulan kimse. *Taqı hufye cehren oqımaq imâm / Vâcib bil yerinde imâmğa müdâm 111/1-2.*
- îmân** (15) Ar. “İnanma, inanç, İslam dinini kabul etme.” Tanrı’nın varlığına ve birliğine, peygambere, Kur’an’ı Kerim’e inanma ve İslam’ın esaslarını kalben kabul etme, gönülden bağlı olma ve iman etme. *Kıyamet kaderğa inanmak imân / Açılsa bu tasdik til ikrârınğa 14/3-4.*
- inâbet** (9) Ar. “Günahlardan tövbe edip Allah’a dönme. Kişinin yaptığı bütün günahlardan, hatalardan, yanlışlardan ötürü yüce yaradandan af dilemesi, pişman olup tövbe etmesi. *Munı kel sakınğıl inâbet ketür / İnâbetdin aşğıl irâdet ketür 283/1-2; 362/3-4.*
- ‘irfân** (1) Ar. “Bilme, biliş, anlayış.” Marifet, keşf, ilham, sezgi, manevi ve ruhi tecrübe ile elde edilen bilgi (Uludağ, 1995: 271). *Haqîkatde ‘irfân açılsa sarğa / Baqabilmegey sen kerek öñ soña 313/1-2.*

- irtidâd** (1) Ar. "İslam dinini terk ederek başka bir dine girme." İslam dininden çıkarak başka bir dini kabul etme ya da önceki inancına geri dönme. *Kılıp tesmiyet ok atıp irtidâd / Ketürse yenür ol kedik yok fesâd 235/1-2.*
- islâm** (5) Ar. "İslamiyet, Müslümanlık." Tanrı tarafından Peygamber Efendimize bildirilen en son hak din, İslamiyet Müslümanlık. *Açar iman islâm asığ kıлмаğay / Zekâtnı arıtıp koyarlar köze 196/3-4.*
- 'işyân** (1) Ar "İtaatsizlik" Allah ve Resûlünün emirlerine uymamak, itaat etmemek; dininin hükümlerini, Allah'ın emir ve yasaklarını reddetmek (Karagöz 2010: 341). *Açar bolsa 'âşî baçar bolsa hem / Revâ körse 'işyân küfürge barar 73/3-4.*
- i'tikâd** (2) Ar. "İnanma, inanç." İman edip emir ve yasaklarına uyararak, Allah'a karşı gelmekten sakınmak reddetmek (Karagöz, 2010: 348). *Arıg i'tikâd körklü âdâb bile / Kiriben bu yolğa yürüşgü kerek 289/3-4.*
- ka'de** (1) Ar. "Namazda selamdan önce dua okunan oturma bölümü." İslamın beş şartından biri olan namazda, selamdan önce dua okumak için oturlan bölüm. *Sücut ka'de ketrüp soñınça selâm 139/4.*
- qader** (1) Ar. "Alın yazısı, kader." Tanrı'nın sınırsız ilmiyle evrende olmuş ve olacak her şeyin varlığını ve yokluğunu, geçmiş ve geleceğini bilip takdir ederek Levh-i Mahfuz'da yazması. *Kıyâmet qaderğa inanmaq îmân / Açılsa bu taşdıq til ikrârına 14/3-4.*
- kadre't-teşehhüd** (1) Ar. + Ar. "Namazda oturuşta Ettehiyyatü okuyacak kadarki süre." *Soñ oturuşda kadre't-teşehhüdde soñ / Kétür êkki secde cevâb oş sa'il 112/3-4.*
- kâfir** (3) Ar. "Allah'ın birliğine inanmayan, kâfir." Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanmayan, Hakk'ı inkâr eden, onun dinine inanmayan, nankörlük ederek küfreden, yaradana şirk, ortak koşan kişi. *Biliñ kökdin ilk kâfir iblîs takı 52/1.*
- kaḥḥâr** (1) Ar. "Çok kahreden (Allah'ın sıfatı)." Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Yarattığı her şeye her istediğini yapacak derecede güçlü ve hakim olan, çok kahreden. *Laṭîf tēp imin bolma kaḥḥâr idi / Eger qahrı bêlgürtse ol n'êtge-sên 51/3-4.*
- każâ** (2) Ar. "1- Allah'ın yazdıklarının olması, Allah'ın takdiri." Dini manada iki farklı anlamda kullanılan terim, birinci olarak Tanrı'nın gerçekleşecek her şeyin zamanını ve nasıl meydana geleceğini önceden tespit ve tayin etmesi. Diğer anlamda ise vaktinde yapılmayan ibadetleri sonradan yerine getirme. Kılurlar şükür kelse ḥaḥdın każâ 311/2. : każâ (11) Ar. 2- Zamanında yapılmamış dini bir borcu daha sonra ödeme. *Müslmân namâznı każâ kılmakı / Sebeb ol tamuğda uzak qalmaḥı 161/1-2.*
- keçe namâzi** (1) T. + F. "Yatsı namazı." On üç rekâtlık kılınan yatsı namazı, beş vakit zamandan ayrı gece kılınan fazla namaz. Belirtisiz isim tamlaması. *Velî êrte keçe namâznı muḥîm 154/3.*
- keffâret** (3) Ar. "Bir günahı Tanrı'ya bağışlatmak umuduyla verilen sadaka veya tutulan oruç." Yapılan bir günah ve işlenen bir suça karşılık olarak verilen bir ceza veya borç. *Ya keffâret oşbu oruç kim tutar 167/2.*

kelâm-ı zülâl (1) Ar. "Kur'an, Kur'an'ı Kerim. *Ḥaber birdi bizge kelâm-ı zülâl 33/2.*

kelāmullah (1) Ar. + Ar. "Kur'an" Arapça terkip olan bu terim Allah kelamı yani Kur'an-ı Kerim anlamındadır. *Kelāmullah içre ḥaber ḥaḳ berür*" Arapça terkip olan bu terim Allah kelamı yani Kur'an-ı Kerim manasındadır. *kelamullah içre haber hak berür 69/4.*

kerâmet (2) Ar. "Velilerin gerektiğinde gösterdikleri olağanüstü durum, keramet." Evliya veya velilere has olağan üstü, tabiatüstü haller, ermişçe yapılan fiiller. *Velâyet kerâmet 'ibâdetleri / Tümen türlüğ esrâr işâretleri 384/1-2.*

kerîm (1) Ar. "Cömert, Allah." Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Keremi, affi, ihsanı, ikramı bol manasındadır. *Aḥad-sên şamed-sên kerîm-sên raḥîm 403/3.*

kıble (2) Ar. "Namaz kılariken dönülen Kabe yönü." Kutsal mekan Kabe'nin bulunduğu ve Müslümanların namaz kılariken döndükleri yön. *Taḳı kıble tüzmeḳ bu vaḳt saḳlamak / Taḳı niyyet ihlâş bile kılmakı 67/3-4.*

ķırâ'at (12) Ar. "Okuma, namazda her rekâtta sûre okuma." *Ķırâ'at üçünĶi rükû' tört tamâm 68/2.*

ķiyâm (13) Ar. "Namazda ayakta durulan bölüm." 1- Namazda ayakta durma; 2- Ölümünden sonra dirilip ayağa kalkma. *Ķiyâm u ķırâ'at rükû'dın yanar 135/1.*

ķiyâmet (5) Ar. "Dünyanın sonunda bütün ölümlerin tekrar dirilip toplanacakları an, kıyamet." Yer ve göğün birbirine karışıp dünyanın son bulunduğu zaman, bütün ölümlerin dirilerek mahşerde bir araya toplanması. *Velî bil ķiyâmet küninde birin / Birin cümlesindin sorulĶu turur 281/3-4.*

kirtülemek (1) "Doğrulamak, tasdik etmek." Tanrı'nın varlığına ve birliğine, peygambere, kutsal kitap Kur'an'ı Kerim'e inanmak ve bu inançla ibadet etmek. *Kerek oynap aysun kerek kirtülep / Tüşer ant Ķul âzât harâm ittifâk 264/3-4.*

ķitâb (2) Ar. "Kitap, Kur'an, ilahi kitaplar." Terim hem kutsal kitap Kur'an'ı Kerim hem de bütün günahların kaydedildiği, yazıldığı kitap anlamında kullanılır. *Inanmak idige melek barıḳa / Resül enbiyâ hem ķitâblarıḳa 14/1-2.*

ķoruĶ (1) "Koruyan, koruyucu, Tanrı." Tanrı'nın "Mü'min" adının Türkçe karşılığıdır. Türemiş yapıdaki terim, koruyan, güven veren, koruyucu Tanrı, anlamlarında kullanılır. *Senâ ḥamd ü tesbîḳ ü tehlîl uruĶ / Bu ma'nî üçün til yarattı ķoruĶ 275/1/2.*

ķöni (4) "Doğru, âdil." Gerçek, doğru anlamındaki bu isim, hak, hakikat anlamında dini bir terim olarak kullanılır. *Biliḳ ķimge uymak kerek ilk munı / Sêni uyduruban yöritür ķöni 303/1-2.*

ķudret (1) Ar. "Güç, kuvvet; Tanrı'nın gücü" Âlemleri yaratan Tanrı'nın gücü, kudreti, azameti ve büyüklüğünü ifade etmek için kullanılan bir terimdir. *Arif ḥaḳḳa bolur ulaşu esîr / Muṭî'un lehu ķudretinĶa başîr 310/1-2.*

kul (7) “Köle, kul.” Allah’a göre insan. Terimle ilgili Clauson (kul “ erkek köle” (male slave) küñ sözcüğünün eril karşılığı. Daha spesifik olarak “hizmetçi” (servant). Müslüman metinler bağlamında “Allah’ın kulu, kölesi” (the slave of Alah) yani başka bir deyişle “dindar, sofu müslüman” (a devout Moslem) (1972:615) demektedir. Terim ‘abd kelimesinin Türkçe karşılığıdır. *Köñül birle tün kün tilek bu kerek / İdi hazretinde bu kul n’etse yeg 176/3-4.*

kulluk (1) “Kölelik, kulluk.” Kulun Allah’a karşı görevlerini tam olarak yerine getirmesi, ona yakışır şekilde davranması. *Bu ins ü perî kulluğındın yeg ol / İdi yıgmışındın yığılsa kişi 41/3-4.*

kunût (5) Ar. “Vitr namazında okunan dua.” Yatsı namazından sonra kılınan üç rekâtlık vitir namazında okunan dua. *Otur orta ka’de kunûtı oğı 109/1.*

kurag (1) “Meclis; tekkelerde kurulan meclis.” Tekke adabının ve dini konuların konuşulduğu meclis. *Eşit ay bu yolda kadem urğuçı / Taşavvuf içinde kurag kurğuçı 356/2-3.*

qurbân (3) Ar. “Allah’a yaklaşmak amacıyla hayvan kesme.” Tanrı’ya ibadet etmek ve yakın olma amacıyla dinen kesilmesi uygun olan eti yenilir hayvan. *Nişâb bolsa qurbân vacib kılmakı / Namâz rûze tég bil vebâl kalmakı 194/1-2.*

kuṭb-ı ‘âlem (1) Ar. + Ar. “Bilge kimse, bir tarikatın büyüğü.” Alim, bilgili olan veya bir tarikata mensup bilge kimse. *Velâyet kerâmet ‘ibâdetleri / Tümen türlüğ esrâr işaretleri / Çın-oğ kuṭb-ı ‘âlem veliyyü’l-verâ 384/1-3.*

ku’ûd (1) Ar. “Namazın oturularak kılınan bölümü.” İslamın beş şartından biri olan namazın oturularak kılınan bölümü. *Kıyâm u sücûd u rükû’u ku’ûd / Ketürgey kıra’atsızın bu vücud 142/1-2.*

küfür (1) (Ar. <Küfr) “Allah’ın birliğine inanmama.” Allah’a, Peygambere, kutsal kitaba inanmama, iman etmeme, dinsizlik. *Uçar bolsa ‘âşî baqar bolsa hem / Revâ kôrse ‘işyân küfürge barur 73/2-4.*

lâhiq (1) Ar. “Sonradan eklenen, eklenti.” Namaza imam ile başlayıp, namaz esnasında başına gelen bir durum sebebiyle namaza ara vermek zorunda kalan ve bu sebeple namazın bir kısmını imam ile birlikte kılamayan kimse (Karagöz, 2010: 392). *Munuñ adı lâhiq kıra’atsızın / Yetürgey namazın bu imdi tamâm 144/3-4.*

la’net (2) Ar. “Beddua, kargış.” Tanrı’nın rahmet, mağfiret ve affından uzak, mahrum olma; beddua, Türkçe karşılığı kargış. *Tekebbürdin iblîsge la’net sezâ 53/1.*

latif (1) Ar. “Yumuşak, güzel, hoş; Allah’ın sıfatlarından biridir.” Tanrı’nın güzel isimlerinden biridir. Çok yumuşak, hoş, lütfu bol, her işin bütün ayrıntılarını, inceliklerini bilen manasındadır. *Laṭîf tip emîn bolma qahhâr idi / Eger qahrı belgürtse ol n’itke sen 51/3-4.*

mañ (1) “Ezan” Camilerde müezzin tarafından Müslümanlara namaz vaktinin geldiğini bildirmek üzere okunan tekbirdir. Arapça “ezan” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Ban şekli de kullanılır. *Namâz rûze mañ hem rükû’u sücûd 342/1.*

- māsivā** (2) Ar. "Allah'tan başka diğer bütün varlıklar, dünya ile ilgili şeyler." Allah'tan başka diğer bütün varlıklar, dünya ile ilgili maddi şeyler. *Köñül haqqa bağlap resûlğa uyup / Kesilmek öñin mā-sivā yönidin 270/3-4.*
- māsivallah** (2) Ar. + Ar. "Masiva." Allah'tan başka diğer bütün varlıklar, dünya ile ilgili maddi şeyler. *Eger bolsa 'āşıkka 'ışk muqtedā / Añar mā-sivallah kılumaz ğurûr 334/3-4.*
- ma'siyet** (3) Ar. "İsyan, günah." Dine göre yapılması yasak olan, ceza gerektiren suç, günah ve isyankârlık. *Hicābsız sēniñ ma'siyet kılmalarıñ / Delil bilmemiş-sēn çın-oq teñrini 42/3-4.*
- mażmaża** (2) Ar. "Abdest alırken ağza su alma, ağzı çalkalama." Abdestin sünnetlerinden biri olan mazmaza, abdest alırken ağza su alma, ağzı çalkalama, gargara yapma. *Gusül kılsa aşnu burun hem ağız / Kılıp mażmaża suw katıp yayğa-siz 91/1-2.*
- meçîd** (1) Ar. "Şan ve şeref sahibi, yüce (Allah)." Şan ve şeref sahibi, yüce anlamında Tanrı'nın adlarından biri. *Hidāyet bēür ol ħamîdün meçîd 405/4.*
- meçzûb** (5) Ar. "Allah sevgisinden dolayı cezbeye tutularak kendisinden geçmiş kimse." Allah'a iman ve ibadet ile gönülden bağlılık ve Allah sevgisinden dolayı kendinden geçen kimse. *Sülûk birle meczûb bolur muqtedā / İcāzetliĝ ērse revā iktidā 304/1.*
- mekrûh** (2) Ar. "Dince yapılması hoş görülmemeyen." Dinen yapılması hoş olmayan, terkedilmesi uygun olan hal ve davranışlar. *Tañ atmışda kēdin taţavvu' namaz / Şer'atda mekrûh ü şāhib-niyāz 158/1-2.*
- melek** (6) Ar. "Melek" Tanrı'nın tüm emir ve isteklerini yerine getiren, nurdan yaratılmış ve gözle görülmemeyen varlıklar. *Bu cümle melek hem ins ü perî 10/1.*
- mesbûk** (6) Ar. "Cemaatle kılınan namaza sonradan katılan kişi." Toplu bir şekilde cemaatle kılınan namaza sonradan katılan kişi. *İmāmğa uyumlu eger ērmese / Burun rek'atını tüzü tērmese / İmān ēkki yanğa selām bērmedin / Soñ otruşda mesbûk kerek turmasa 132.*
- mescid** (1) Ar. "Namaz kılınan yer, cami." İbadet etmek, namaz kılmak, Allah'ı anmak, zikretmek için gidilen yer, ibadethane, küçük cami. *Mürîd kirse mescid ya ħānķāhķa ol 300/1.*
- mesh** (7) Ar. "Abdest alırken başı, boynu, mesin üzerini el ile sığama, abdest alırken burna su çekme." Abdest alırken ıslak elle başın dörtte birini ıslatmak, mesh etmek. *Üçinç başka mesh ét taķı tōrtilenç / Ağaknı topuķ birle yup rāst kılıñ 70/3-4.*
- meşāyih** (3) Ar. "Şeyhler" Veli, ermiş; bir tekkede dervişlere başkanlık eden, en yüksek dereceye ulaşmış, kendisine bağlı kişileri dini bakımdan eğiten kişi. Şeyh kelimesinin çokluk şekli. *İrādet bu îmān beķāsi ērür / Meşāyih meded 'ān barurda bēür" 285/1-2.*

- mi'râc** (1) Ar. "Hz. Muhammed'in göğe çıkması, miraç." Peygamber Efendimizin Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki evinden alınıp Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmesi ve göğe çıkarılması olayı. *Habîb ümmetinğa habîblük reva / Revâ bolsa mi'râc revâ hem bu hâl 377/3-4.*
- mu'cize** (1) Ar. "Peygamberlere mahsus olan olağanüstü hal ve sözlerin her biri, mucize." Sadece peygamberlere verilen olağanüstü hal ve sözler. *Resûlğa iđi birdi miñ mu'cize 35/3.*
- muḳtedâ** (4) Ar. "Kendisine uyulan (imam)." *Sülûk birle meczûb bolur muḳtedâ 304/1.*
- muḳtedî** (4) Ar. "İmama uyan, imamın arkasında namaz kılan." Cemaatle kılınan namazlarda imama uyan, imamın arkasında namaz kılan. *Mücerred bu tekbîr bile uymış / Dürüst muḳtedîniñ namâz kılmış 130/1-2.*
- mutî'un lehu** (1) Ar. "Kendisine itaat edilen, uyulan." *'Arif haḳğa bolur ulaşu esîr / Mutî'un lehu ḳudretinğa başîr 310/1-2.*
- muttekî** (8) Ar. "Sakınan, çekinen, Allah'tan korkan." *Eger bolsa sâfi munuñ-tig îmân / Bolur muttekî mü'min ornı 'inân 23/1-2.*
- muvaḥḥid** (8) Ar. "Allah'ın birliğine inanan, Müslüman." Allah'ın varlığına ve birliğine inanan, iman eden, Müslüman anlamındadır. *Şükür ḥamd ilâhî tümen miñ saña / Müsülmân muvaḥḥid yarattıñ maña 1/1-2.*
- müctehîd** (1) Ar. "Ayet ve hadislerden dini hükümler çıkaran din bilgini." Dini yönden bilgili, Kur'an ve hadislerden şer'i hükümler çıkaran din alimi. *Mübârek nefesdin 'ibâret açıp / Tümen türlüğ ilhâm cevâhir saçıp / Tarîkat yolında çin-oḳ müctehid / Özi erdi sansız ḥicâblar kéçip 385.*
- müftî** (1) Ar. "Müftü" İl ve ilçelerde din işleriyle ilgilenen, fetva veren din bilgini. *Ya müftî ya kâzî ya mü'min kişi / Kayu biri birle 'amel kılsa bir 228/3-4.*
- mühtedâ** (1) Ar. "Hidayete eren, İslamı kabul eden." Dini yönden kendini yetiştirmiş, doğru yolu bulan, hidayete eren. *Sülûk birle meczûb bolur muḳtedâ / İcâzetliğ erse revâ iḳtidâ / Ya meczûb u sâlik kerek uysa-sên / Bu êkki biliñ muḳtedâ mühtedâ 304.*
- münâcât** (1) Ar. "Yalvarma, Allah'a dua etme." Tanrı'ya dua etme, yalvarma, af ve bağış dileme. *Hazarda seferde seherde niyaz / Münâcât bile muñ birer vaḳtda nâz / İği ḥazretinde bolup ḳurb tamam / Ayur erdi tün kün iđi birle râz 400.*
- münâfık** (1) Ar. "İkiyüzlü, inanmadığı halde inanmış görünen." Tanrıya inanmadığı halde inanmış gibi görünen kişi. Hz. Muhammed zamanında, kafirlikte devam ettiği halde kendisini Müslüman gösterenler (Devellioğlu 2015: 847). *Münâfık nişâni ḥased kîne ol / Müsülmân muvaḥḥid arıñ sîne ol 64/1-2.*
- münevver** (1) Ar. "Işıklı, nurlu, aydınlanmış." Nûr sözcüğünden türetilmiştir; Nûrlu olan, nurlandırılmış. *Zikir nûri birle münevver bolup / 'Arifğa ḳulavuz bu zikri tamâm 363/3-4.*

münezzeh (1) Ar. "Temizlenmiş, arınmış." Herhangi bir sıfatla sıfatlandırılmayan anlamıyla Tanrı adının yerine kullanılır. "Arınmış, temizlenmiş, tenzih edilmiş" gibi anlamlarda da kullanılır. *Añar menzegen yoğ kamuğdın arığ / Mağall ü mekân u zamândın fâriğ / Ne kim vehm ü hâtır hayâlğa tüşer / Uşol cümledin pâk münezzeh arığ 30.*

mürîd (20) Ar. "Bir şeyhe bağlanmış kimse, mürit." Herhangi bir şeyhe bağlı olan mürid, derviş. *Özin keçmeğinçe mürîd bolmas ol / Mürîd bolmağınça nişân bulmas ol 268/1-2.*

mürsel (1) Ar. "Gönderilmiş, peygamber." Allah'tan aldığı emir ve yasakları insanlara bildiren, haber veren, elçi, yalavaç, peygamber. *Yana üç yüz on üç bu mürsel resûl / Kamuğı resûldın resûl êrdi kül 379/1-2.*

müsteħab (2) Ar. "Farz ve vaciplerden fazla olarak sevap kazanmak amacıyla yapılan ibadet." *Yunuğ içre bilgü neçe müsteħab / Biri başlamaçlık buyurmışça rab 93/1-2.*

müsülmân (8) Ar. "İslam dinini kabul etmiş, inanmış." Ar. selam kökünden türetilen bu sözcük, "İslam dininden olan" anlamındadır. "İslam, kişinin kendisini yalnız Allah'a teslim etmesi, yalnız Allah'a kul olması ve yalnız Allah'a ibadet etmesidir. Tevhidin gereği de budur. Bu anlamıyla İslâm, yalnız Hz. Muhammed'in getirdiği dinden ibaret değil, bütün peygamberlerin insanları tek Allah'a kulluk etmeye ve sâlih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir (Karagöz, 2010: 323). *Zahirde müsülmân tirigde kişi / Açılığay saña sin kaçan ölse-sên 63/3-4.*

müzekkâ (1) Ar. "Temizlenmiş, arınmış." Günahlardan arınmış, günahsız. *Bu cümle resûl enbiyâ serveri / Muħammed resûl ol müzekkâ arı 7/1-2.*

namâz (54) F. "Namaz." İslamın farzlarından. Bir günde beş vakit kılınması farzdır. Namaz kelimesi ile günde beş vakit ve değişik günlere ve durumlara ait bütün namazlar ifade edilir. *Namâz içre tekbîr êkinçi kıyâm 68/1.*

namâzlık F. + T. Ek "Seccade, üzerinde namaz kılınan yaygı." Alet isimleri de türeten -lık isimden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Üzerinde nâmaz kılınan yaygı, seccade. *Biri 'avret örtmek êkinç Yunmakı / Ten ü ton namâzlık arığ bolmakı 67/1-2.*

naşş (4) Ar. "Kesin hüküm getiren ayet ve hadis." Sözlükte "metin, yazardan varit olan asıl söz, bir manaya ihtimali olan veya tevile ihtimali olmayan haber delil" anlamlarına gelen nass, terim olarak "ayet ve hadisleri ifade etmektir" (Karagöz, 2010: 518). *Resûl hağ ikinç naşş işit kabûl kı / Haber birdi Allah kim illâ resûl 35/1-2.*

nefil (1) A. "Nafile oruç." Nafile sözcüğüyle aynı anlamdadır. Farz veya vacib olmayan ibadetler için kullanılır. Vacip olmayan ibadet. *Biliğ farzı vağt yâ nefil niyyeti / Mu'ayyen nezir üç oruç şıħhati 168/1-2.*

nevâhi (1) Ar. "Yasak şeyler." Dinî bakımdan yapılması yasak olan işler ve durumlar. *Evâmir anığ emri tøyü tutup / Nevâhî anığ nehî töp yanmak ol 360/3-4.*

nevr (1) Ar. "Adak." Adak, adak adama. Dinen mükellef olmadığı halde kişinin farz veya vacib bir ibadeti yapacağına dair söz vermesi. *Qazā nevr-i muṭlak ya şavm-ı zıhar / Ya keffāret oşbu oruç kim tutar 167/1-2.*

nifâk (3) Ar. "Bozgunculuk, münafıklık." Sözlükte "ikiyüzlülük, dedikoduculuk" anlamını taşıyan sözcük, terim olarak "Müslüman görünüp aslında kâfir olma, bozgunculuk yapma" anlamındadır. *Vacib bolmasa iş farîza yeter / İmānı ağıngā nifâk tolğaşur 117/3-4.*

ni'met (1) Ar. "Nimet." Tanrı'nın kullarına nasib ettiği bütün iyilik, sağlık, ihsan ve bağışlama; hayatını sürdürmek için gerek duyduğu varlıklar. *Qazāğa rızā hem belāğa şabır / Qılur ni'metinge şükürler keşir 310/3-4.*

nişâb (6) Ar. "Bir malın zekâtının verilmesi için gerekli miktar." Yeterli ölçü ve sayıyı ifade eden sözcük, terim olarak "bir malın zekâtının verilmesi için yeterli olan miktar" anlamındadır. *Nişâb bolsa ewrülse bir yıl tamam / Zekāt kılsa mālî içinde haram 188/1-2.*

niyâz (7) F. "Yalvarma, dua." Allah'a yalvarma, dua etme. *Yunuğnuş soñınça dü-gāne kêtür / Soñınça du'ā kııl niyâz el kötür 86/1-2.*

niyyet (18) Ar. "Niyet, bir ibadeti yerine getirmeye niyetlenmek." Bir ibadeti yaparken veya yapmaya başlarken niyet etmek. *Qılıp niyyet êkki ayan yerge ur / Ayanı yüzünge tamāmet tégür 103/1-2.*

nûr (10) **envâr** (1) Ar. "Aydınlık, ışık, parlaklık." "Aydınlık, ışık, parlaklık" anlamındaki nûr; dünyevî veya uhrevî olabilir. "Dünyevî nûr, akıl ve Kur'an nûru gibi basiretle anlaşılan, gözle görülmeyen nûr veya ay ve güneş ışığı gibi 'isimlerden yayılan ve gözle görülebilen nûr kısımlarına ayrılır. Uhrevî nûr müminlerin ahrette manevî ışığı, aydınlığıdır. (Karagöz 2010: 530) Nûr sözcüğü daha çok dinî vecibelerini yerine getiren ve İslam ahlakına uygun yaşayan bir müminin içinde bulunduğu veya ulaştığı kabul edilen manevî huzur ve aydınlık anlamında kullanılır. *Hedāyā-yı ğufrān kanādil-i nûr / İlāhî arığ pāk ruñıña tégür 403/1-2; Safâ şıdk u ihlâs köñülñi açar / Alıp andın envâr melek tig uçar 328/2.*

nûrullâh (1) Ar. + Ar. "Allah'ın nuru." *Sivāllah sözindin köñül ğāli kııl / Nûrullâh nurındın tolu bilse-sên 329/3-4.*

orta ka'de (1) T. + Ar. "İkiden fazla rekâtlık namazlarda ikinci rekâttan sonraki oturma" T. ve Ar. kökenli sözcüklerle oluşturulan bu terim, "ikiden fazla rekâtlık namazlarda ikinci rekâttan sonraki oturmayı ifade eder. *Otur orta ka'de kunûtnı oқи / Vitir içre vâcib turur ay aқи 109/1-2.*

orta oturuş (3) "İkiden fazla rekâtlık namazlarda ikinci rekâttan sonraki oturma." Yukarıdaki "orta kade" teriminin karşılığı olarak kullanılan, her iki sözcüğü T. kökenli olan, aynı anlamda kullanılan terimdir. "otur-uş" sözcüğünde vurgusuz orta hece ünlüsü düşmüştür. *Oqımaqlıķı tört müsâfir kişi / Revâ orta oturuş bile olturup 182/3-4.*

oruç (15) (<F. Rûze) "Oruç." İslamın farzlarından olan oruç, yılın bir ayında (hicri takvime göre ramazan) imsak vaktinden akşam ezanına kadar yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durma. *Tañ arķursa bilgil oruç vaķtı ol 165/1.*

- pâk** (5) F. "Temiz, kutsal." Genel dilde "temizlik, arılık" anlamındadır. Dinî terim olarak "günahsızlık ifade eder. *Kanâ'at arığ pâk resul sünneti / İdidin tiledi öküş yalğarıp 55/3-4.*
- perî** (3) F. "Peri." Varlığına inanılan fakat herkese görünmeyen yaratıklar. *Bu cümle melek hem ins ü perî / Dürüdnî kim ıdqlar érse arı 10/1-2.*
- rabb** (4) (<Ar. Rabb) "Allah." Tanrı'nın sıfatlarındandır. "Rab" kelimesi terbiye eden, yöneten anlamına gelmektedir. *Şerî'at érür yol tarikat azık / Haķîkat suwı bil taķı rab razık 49/1-2.*
- rabbâni** (2) Ar. "Tanrı'yla ilgili." *Hadîs naş bu ilhâm-ı rabbânidin / Sözi bolmağay taş mürîd bolsa bil 287/3-4.*
- rahîm** (1) Ar. "Acıyan, merhametli, Allah." Tanrı sıfatlarındandır. Acıma, esirgeme" anlamındaki "rahm" kelimesinin ism-i failidir. "Esirgeyen, acıyan" anlamındadır. *Ahad-sên şamed-sên kerîm-sên rahîm 403/3.*
- rahmet** (1) Ar. "Merhamet." Merhamet ile yakın anlamda "Tanrı'dan geldiği kabul edilen acıma, esirgeme, koruma ve insan için faydalı olduğuna inanılan maddî ve manevî nimetler". *Tümen türlü ğufrın u rizvân bu dem / Taķı rahmetiñ sansız elvân bu dem 404/2.*
- râst** (25) F. "Doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek." F.'da "gerçek, doğru, hak" anlamındaki bu sözcük terim olarak "dinî gerçek, hakikat, mübarek" anlamındadır. *İlâhî uşol râst resûl ħürmeti / Aķır vaķtda aytu çıkarğıl îmân 9/3-4.*
- ra'ûf** (1) Ar. "Çok esirgeyen, acıyan, Allah." Râif kelimesinin mübalağalı şeklidir. Tanrı'nın sıfatlarındandır. "Çok esirgeyen, çok acıyan" anlamındadır. *Halîm-sên, ra'ûf-sên a ğaffâr ğafûr 403/4.*
- râzık** (1) A. "Rızık veren, Allah." Tanrı'nın sıfatlarındandır. "Rızık veren, besleyen" anlamındadır. *Şerî'at érür yol tarikat azık / Haķîkat suwı bil taķı rab razık 49/1-2.*
- rek'at** (22) / rekâ'at (1) Ar. "Namazda bir kıyam, bir rükû ve iki secdeden ibaret bölüm." Namazın bölümlerinden her biri, namazda bir kıyam bir rüku ve sücuddan oluşan bölüm. *Eger kıalsa rek'atda êkki sücûd 147/1; Namâz tört rekâ'at farîza bolur 181/2.*
- resûl** (17) Ar. 1. Hz. Muhammed; Peygamber, Allah'ın elçisi" anlamındadır. Daha çok Hz. Muhammed'in (s.a.v.) adı yerine kullanılır. *Kanâ'at arığ paķ resûl sünneti 55/3.*
- resûl** (2) / rusûl (6) Ar. "2. Peygamber, elçi, peygamberler." *Kamuğî resûldın resûl érdi kül 379/2; Tigürgil rusûl enbiyâ rûĥıña / Yaratğan uğanım ulaşı ulam 6/3-4.*
- rubûbiyyet** (1) Ar. "Tanrılık." *Tefekkür kılip baķ bu öz öziñe / Açılğay rubûbiyyeti zü'l-celâl 29/3-4.*
- rûze** (7) F. "Oruç." Rûze / rûza "oruç" sözcüğüyle aynı anlamdadır. *Yarın tutğa-mên rûze tęp bilmeki / Bu niyyet érür bil kişi öz özin 166/3-4.*

rûze-dâr (1) F. "Oruç tutan, oruçlu." Orucunu tutan. *Eger öpse kuçsa yigit rûze-dâr / Ata çıkısa şehvet orıçnı buzır 170/1-2.*

rûzî birgüçü (2) F. + T. "Rızık veren." Sıfat-fiil grubu şeklindeki bu terim anlam olarak Tanrı sıfatlarından "rezzâk" sıfatının karşılığıdır. "Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren" anlamındadır. *'Azîz hûd kıılığlı rûzî birgüçü / Bir Allah öñin yoğ timeklik bolır 17/3-4.*

rûkû' (15) Ar. "Namazda elleri dizlere dayayarak eğilme." Namaz kılariken elleri dize koyarak öne doğru yere paralel şekilde eğilme. *Namâz içre tekbîr êkinçi kıyâm / Kırâ'at üçünçi rûkû' dört tamam 68/1-2.*

sa'd (1) Ar. "Kutluluk, uğur." *Binâ bânîsiz bolmağı bil muhâl / Yıdığ kıatre sa'dın siniğ tig cemâl 29/1-2.*

şahâbe (2) Ar. "Hz. Muhammed'in arkadaşlarından her biri." Ashâb, Peygamber Efendimizi Müslüman olarak görmüş ve onun sohbetlerini dinlemiş ve Müslüman olarak ölmüş kişiler için kullanılan "ashâb-ı resûlu'llah" isminin kısaltmış şekli. "Sahabi" sözcüğü ile aynı anlamdadır. Sözlükte "sahipler; arkadaş, dost" anlamları taşır ve sahib, sahabî sözcüğünün çokluk şeklidir (Karagöz, 2010: 570). *Yana dört muğarreb şahâbe üze / Tümen miğ bu ğufrân u rızvân sezâ 11/1-2.*

şahib-niyâz (2) Ar. + F. "Yalvaran, dua eden." *Kerek êkki rek'at ya bir rek'at ol / Kırâ'at farîza a şahib-niyâz 133/3-4.*

sâhib-reşâd (1) Ar. +Ar. "Hak yolda yürüyen." Hak yolda yürüyen, dine uygun davranan imanlı kişi. Ar. kökenli iki kelimedenden oluşmuş birleşik kelime yapısındadır. *Kafir attı mü'min bolup tesmiyet / Kılıp tégdi yénmes a sâhib-reşâd 235/3-4.*

şahib-şer' (1) Ar. + Ar. "Din sahibi." *Biliğ mîhlu 'adli tağı som kümiş / Sahib-şer' bu êkkisinin teğ têmış 251/1-2.*

şahib-şerî'at (1) Ar. + Ar. "Din sahibi." Dinî eserlerde bu ifade ile dinin sahibi olan Peygamber Efendimiz kastedilir. "Sahib-şer'" şeklinde de yer alır. *Kayu dem buzulsa yunuğ meş onı / Haber bérdi şahib-şerî'at bize 184/3-4.*

sâlik (3) Ar. "Bir tarikate giren, tarikat ehli." Yolcu anlamındaki bu kelime daha çok tasavvufî bir terim olarak, Allah yolunda giden, bir tarikata mensup olarak doğru yolu tutan. *Velî sâde sâlik ya meczûb imâm / Boluban tégürmes murâdğa tamâm 305/1-2.*

şamed (1) Ar. "Hiçbir şeye, hiçbir kimseye muhtaç olmayan." Tanrı'nın sıfatlarından. Her şeyin kendisine muhtaç olduğu, eksikliği kusuru olmayan, adil ve güvenilir (Karagöz, 2010: 576). *Ağad-sên, şamed-sên, kerîm-sên, rahîm 403/3.*

şavm-ı zihâr (1) Ar. + Ar. "Kocanın karısını kendisine haram olan bir kadının bakmak uygun olmayan bir organına benzetmesinden dolayı kefarete gibi iki ay tutulması gereken oruç." Ar. Kökenli kelimelerle kurulmuş teriptir. *Ğazâ nezr-i muğlak ya şavm-ı zihâr / Ya keffâret oşbu oruç kim tutar 167/1-2.*

- secde** (9) Ar. "Namazda yere kapanarak yüzü yere koyma." Namaz kılarken alın, avuç içini ve dizlerini yere koyma anı. *Eger kılsa bir secde anı kıılır / Anıñ birle rek'at tamāmet bulur 148/1-2.*
- secde sehiv** (2) / sehiv secdesi (1) Ar. + Ar. "Sehiv secdesi, namaz sırasında yapılan bir yanlışlık için sonunda tekrar edilen secde." *Faşılñıñ öñindin soñınça kayu, sûret tüşse secde sehivni kêtür 128/3-4; Vacib kılsa sehven sehiv secdesi / Eger kıoysa kıaşden eksitti niyāz 115/3-4.*
- secde tilāvet** (1) Ar. + Ar. "Kur'an'ın on dört yerinde geçen secde ayetlerini okuyan veya işiten için yapılması gerekli secde, tilāvet secdesi." *Namāz içre secde tilāvet bile / Vācib bolsa hāli revān kılgıla 114/1-2.*
- selām** (11) Ar. "Selam." Günlük dilde çokça kullandığımız bu sözcük terim olarak iki anlamda karşımıza çıkar. Selam sözcüğü "yarattıklarını afet ve belalardan kurtaran, zulmetmeyen, güven arayanları güvene erdiren" anlamıyla Allah'ın sıfatlarından. Müminler karşılaştıklarında birbirlerine "Allahın selamı üzerinize olsun" diye dua etmiş olurlar. Sözcüğün ikinci anlamı ise, namazda otururken sağa ve sola selam verilmesidir. *Yérince kıyām u kıırā'at rükû' / Vücûd kıa'de kêtürp soñınça selam 139/3-4.*
- sema'** (2) Ar. "Dönme, müzik eşliğinde dönerek yapılan zikir ve ayin." Genellikle bazı cemaatlerde görülen, müzik eşliğinde dönerek yapılan zikir ve ayin. *Eger ölse nefis rāy hevādın reva / Yok érse kim aytur semā' né yarar 336/3-4.*
- şenā** (5) Ar. "Övme, methetme." Övgü, medih, Tanrı'yı dua ederek övme. *Senā ħamd şükürdin niçe ögdiler / Bu ins ü melek cinnî kim ögdiler 4/1-2.*
- sevāb** (3) Ar. "İyi bir davranışa karşı alınan mükafat." Dine uygun olduğu için Allah tarafından mükafatlandırılan davranışlar. *Eger kılsa bilgil bu onda biri / Namāznıñ sevābınğa noksān-ı 'ām 111/3-4.*
- şıdk** (3) Ar. "Doğruluk." Doğruluk, yüreği temiz ve doğru olmak. *Kamuğ türlü tã'at tamām şûret ol / Taķı şıdk u ihlāş aña sîret ol 326/1-2.*
- şırāt** (2) Ar. "Cennete geçmek üzere cehennemın üzerinde kurulan geçilmesi zor, dar köprü." Sözlükte "yol" manasına gelen bu kelime "sırat köprüsü" tamlamasından kısalmış olarak "sırat köprüsü" anlamında kullanılır. *Sırāt saķışını bérür munda ol / Añar né şırāt bar añar né ħisāb 65/3-4.*
- şıyām** (1) Ar. "Oruç." İslamın beş şartından biri olan oruç. *Bu Kırbān kıyām u şıyām u zekāt / Nişān ol tamuğdın azād bolmaķı 194-3-4.*
- sivāllah** (2) Ar. + Ar. "Allah'tan başka her şey." *Sivāllah sözindin köñül hāli kııl / Nurullah nurındın tolu bilse-sén 329/3-4.*
- soñ oturuş** (4) "İki ve daha fazla rekâtlı namazlarda selamdan önceki oturuş." Namaz kılarken selamdan önceki son oturuş. *Soñ oturuşda kadre't-teşehhüdde soñ / Kêtür êkki secde sevāb oş sa'il 112/3-4.*
- sûre** (1) Ar. "Kur'an'ın 114 bölümünden her biri." Kuran'da yer alan 114 bölümün her biri için "sûre" denmektedir. *Oķı fātiħa zam kıılıp sûredin 108/3.*

- sücûd** (16) Ar. "Secde etme, namazda yere kapanma" Namazda alını, avuç içini ve dizlerini yere koyarak secde etme. *Qiyâm u sücûd u rükû u ku'ûd / Kêtürgey kırâ'atsızın bu vücûd 142/1-2.*
- sülûk** (1) Ar. "Bir tarikata girme." Bir tarikate girme, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde çıkılan manevi yolculuk. Bunun için "seyr ü süluk" de kullanılır. *Sülûk birle meczûb bolur muhtedâ / İcâzetlig êrse revâ iktidâ 304/1-2.*
- sünnet** (20) Ar. "Hz. Muhammed'in söyledikleri veya yaptıkları." Kur'an'dan sonra dinin esaslarını belirleyen ve Peygamberimiz tarafından tavsiye edilen davranış ve sözler. *Qanâ'at arığ pağ resûl sünneti / İdidin tiledi üküş yalwarıp 55/3-4.*
- şehâdet** (4) Ar. "Bir şeyin doğruluğuna inanma, tanıklık etme." Daha çok "şehâdet" şeklinde yazılan ve sözlükte çeşitli anlamları bulunan bu sözcük dinî bir terim olarak "Allah'ın varlığı ve birliğini kabul ve ikrar etme, kelime-i şehadet getirme" anlamındadır. *Sa'âdet şehâdet nûrın tutğuçı / Hakîkatde kaçka çın-oğ bütgüçi 18/1-2.*
- şer** (1) (<Ar. şerr) "Kötülük." Hayırlı olmayan, kötü olan, dinî açıdan fayda sağlamayan tavır, söz ve davranışlar. *Bu dünyâ êkin êkgü yer bil munı / Hayır şer su-be-sûy kıyâmet küni 279/1-2.*
- şerî'at** (21) Ar. Allah'ın emirleri, İslam dini; İlahi dinlerde peygamberler aracılığıyla topluma Tanrı tarafından gönderilen inançla ilgili amelî hükümler, emir ve yasaklar (Karagöz. 2010: 617). Her peygamberin kendi devrinde dine dayalı olarak ortaya koyduğu amelî kurallar ve tatbikatın adı olarak, bazen de dinle aynı anlamda kullanılır. *Köbeğin tiziñ birle 'avret êrür / Şerî'at tiziñni tamâm ört têtür 69/1-2.*
- şeyh** (8) Ar. "Tarikat önderi, şeyh." Bir dergâhta, tekkede veya zaviyede müridlerine önderlik eden, yol gösteren, müritleri din ve tasavvuf konularında aydınlatan kimse. *Kêlür bolsa şeyh hîdmetiñga mürîd / Selâm şeyhîdin ister bulur köp mürîd 288/1-2.*
- şeyhü'l-hüdâ** (1) Ar. + F. "Doğru yolu gösteren şeyh." Arapça kurallara göre oluşturulmuş bir teriptir. "Doğru yolu gösteren şeyh" anlamındadır. *Biliñ hücçetullahi şeyhü'l-hüdâ / Kılığlı çın-oğ râst kademde sebât 399/3-4.*
- şeytân** (2) Ar. "Şeytan." Sözlük anlamı "uzak olmak, muhalefet etmek" olan şatn kökünden türetilmiştir. Allah'a isyan eden, onun emirlerini yerine getirmeyen, bu sebeple cennetten kovulan ruhanî bir varlık (Karagöz. 2010: 620). *Bukün yemek içmek çarab 'ayş sürûr / Munuñ birle şeytân kıılır hoş ğurûr 281/1-2.*
- şükür** (7) (<Ar. şükr) "Şükür." Tanrı'nın verdiği nimetlere şükretme, hamdetme, bu nimetleri yeterli görüp razı olma. Müminlerin önemli bir vasfı şükürdür. *Şükür hamd ü ilâhî tümen miñ saña / Müsülmân muvahid yarattıñ maña 1/1-2.*
- taş'at** (7) Ar. "Allah'ın emirlerini yerine getirmek, ibadet yapmak." İbadetler, dinen kulluk görevini yapma, Allah'ın emirlerini yerine getirme. *Yakîn bil bu ihsân eger sorsa sen / Körer tig içige taş'at kılsa sên 25/1-2.*

- ṭahāret** (1) Ar. "Temizlenme." Temizlenme, abdest alma. Taharat / taharet" şekillerinde kullanılır. *Tahāret kılorda oturma edeb / Kün ay kıble yaru 'acem hem 'arab 99/1-2.*
- taḥiyyet** (1) Ar. "Hayır dua, selam." Hayır dualar; namazın ka'delerinde okunan "ettehiyyatü" duası; Allah ömür versin!" deme, hayır dua etme. "Tahiyyat / taḥiyyet" şekillerinde *Haber birmişi tig arıg pāk kelam / Tümen miñ dürûd u taḥiyyet selām 6/1-2.*
- taḫvā** (2) Ar. "Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasakladığı şeylerden kaçınma." *'İbādet vera' zūhd ü taḫvā ḥicāb / Munuñ birle bolur tēlim ér ḥarāb 325/1-2.*
- ṭalāk** (2) Ar. "Boşama, boşanma." Dinî kurallara göre boşanma. *Biliñ tilge bağılıg yemîn ü 'atāk / Talāk til ayırsa eşitse kulağ / Kerek oynap aysun kerek kirtülep / Tüşer ant kul āzād ḥarām ittifāk 264.*
- ṭalāk-ı firār** (1) Ar. + Ar. "Karısının isteği dışında erkeğin ölüm esnasında verdiği talak." Sözlükte "talak-ı farr" şeklindedir (Develioğlu, 2015: 1200). Bir erkeğin ölüm esnasında karısının isteği ve rızası olmadan onu boşaması. *Hanîfe muḥammed ṭalāk-ı firar / İçinde bu 'iddet ozağın tutar / Kerek ḥayz kerek ay kerek yā vefat / Nē birle kim anda ozağlık ḳopar 266.*
- tamuğ** (9) Soğd. "Cehennem." *Nē munça ṭarab 'ayş temāşā kerek / Tamuğdın necāt bolmağınça başı 45/3-4.*
- tañ namāzi** (1) T. + F. "Sabah namazı." Yapı olarak belirtisiz isim tamlaması olan bu terim "sabah vakti kılınan namaz" anlamındadır. *Eger tañ namāzında érse bu şek / Yağın bir tēmişde teşehhüd kerek 124/1-2.*
- tapuğ** (2) "İbadet, bağlılık, itaat." Tap- fiil kökünden -g ile türetilen bu isim yaygın şekilde dinî terim olarak kullanılmıştır. İbadet, itaat, hizmet, iman, salih ve düzgün amel. *Edep bēklegil sēn edebni bilip / Fütûḥ yoğ edebisüz tapuğ köp kırup / Bilip bir tapuğ yēg tümen miñ tapuğ / Bolur nîst biliñ bî-edeblik kēlip 295.*
- ṭarîkāt** (17) Ar. "Allah'a ulaşmak amacıyla tutulan yol, tarikat." "Yol, usul" anlamındaki bu kelime terim olarak "Allah'a ulaşmak için tutulan yol ve uyulan usul" anlamında daha çok tasavvufî bir terim olarak kullanılır. *Şerî'at érür yol ṭarîkat azıq / Haḳîkat suwı bil tağı rab razıq 49/1-2.*
- taşavvuf** (1) Ar. "Gönlünü Allah sevgisine bağlama, tasavvuf." Diyanet İşleri Başkanlığının Yayımladığı Dinî Kavramlar Sözlüğü'nde Tasavvuf ile ilgili farklı tanımlar verilir ve "Kişiye Allah'ı görmüşçesine ibadet etme hazzına erişmesinin yolunu gösteren ilim" şeklinde bir tanım yapılır (Karagöz, 2010: 634). *Eşit ay bu yolda ḳadem urğuçı / Taşavvuf içinde ḳurağ ḳurğuçı 356/1-2.*
- taṭavvû'** (7) Ar. "Nafile ibadet." Farz olmayan ibadetleri yapma. *Yētür ékki rek'at tağı bir selam / Zayi' kıılma secde kırā'at kıyām / Taṭavvu' bolur bil oşol ékkisi / Bilig birle 'ākil 'amel kııl müdām 155.*
- tażarru'** (1) Ar. "Yalvarma." Yakarış, Tanrı'ya yalvarma. *Şükür kılgı tün kün tażarru' bile / Anıñ ummatı kıılmışınğa barı 7/3-4.*

tehlîl (1) Ar. "Allah'tan başka Tanrı yoktur." anlamındaki "lailahe illallah" sözünü tekrarlama." *Senâ hamd u tesbîh ü tehlîl uruğ / Bu ma'nî için til yarattı koruğ 275/1-2.*

tekbîr (4) / tekbîrât (1) Ar. "Allahu ekber deme, tekbirler." Dürüst râst kıyâm birle tekbîr kılığ 129/1. *Taķı tekbirât 'iyd namâzında hem / kêtürmek vacib ol munı kéd bile 110/3-4.*

Tejri (1) "Allah." Sözcüğün özgün anlamı "gökyüzü"dür. Eski çağ kültürlerinde şimşek, gök gürültüsü, yağmur, fırtına, vb. göğe dayalı doğa olayları gökyüzünde olağanüstü bir varlığın kanıtı sayıldığından "gök" anlamlı sözcükler "tanrının meskeni" ve "tanrı" anlamını kazanır. Orta çağ monarşik yönetim biçimlerinde hükümdarın otoritesini Tanrı'dan aldığına inanıldığı için Tanrı'ya karşılayan sözcükler ve bunların türevleri hükümdarın adı veya ünvanı olabilirdi (Şirin, 2015: 26). Göktürkçe'de gök ve tanrı anlamlarında kullanılan bu kelime, hakanın bir sıfatı veya Mani metinlerinde Buda'nın sıfatı olarak da kullanılır (Tokyürek, 2017: 79-89). Kaşgarlı Mahmut, DLT'de "Kâfirler – Tanrı onları yok etsin- göğe tejri derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük bir dağ, ağaç gibi şeylere de tejri adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler. Bilgin kişiye de tejriken derler. Sapkınlıklarından Tanrı'ya sığınırız!" der. Kaşgarlı bu ifadelerin bulunduğu sayfada sözcüğün genel anlamını şöyle verir: "Tejri yüce ve aziz Allah." *Delîl bilmemiş sên çın-ok tejri 42/4.*

tesbîh (1) Ar. "Allah'ı zikretme." Belli sözleri tekrarlayarak Allah'a tazim etme, Allah'ı yüceltme, anma, yad etme. *Senâ hamd u tesbîh ü tehlîl uruğ 275/1.*

tesmiyet (5) Ar. "Besmele çekmek." Besmele çekme. *Kafir attı mü'min bolup tesmiyet / Kılıp tégdi yénmes a sâhib-reşâd 235/3-4.*

teşehhüd (6) Ar. "Namazda oturarak Ettehiyyatü duasını okuma." Namazda otururken "ettehiyyatü" duasını okuma. *Eger tañ namâzında érse bu şek / Yaķîn bir têmîşde teşehhüd kerek 124/1-2.*

tevbe (1) Ar. / tevbe kılmak (4) Ar. + T. "Bir suçtan dolayı pişman olarak bir daha yapmamak üzere söz vermek, tövbe etmek." Sözlükte "pişmanlık, dönme" anlamına gelen bu söz terim olarak "kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah'a yönelmesi, emirlerine uyararak ve yasaklarından sakınarak bağışlanmasını dilemesi" anlamında kullanılır (Karagöz, 2010: 657). *Bukün tevbe kılığıl tamuğdın yolun 48/2.*

tevekkül (2) Ar. "Kadere razı olma, tevekkül." Her hususta Allah'a güvenme, kadere razı olma. *Tevekkül delîl haķnı çın bilgüğe / Unutma kıyâmet taķı ölgüğe 43/1-2.*

tevfik (6) Ar. "Allah'ın yardımı." Allah'ın rızasına uygun işleri kuluna nasip etmesi, doğru işler yapması için yardımcı olması. *Ve-lîkin bu tevfiķ bahâliğ 'azîz / Meger bolsa bérür vefâliğ 'azîz 61/1-2.*

teyemmüm (5) Ar. "Suyun bulunmadığı durumlarda niyet edip elleri yere sürerek alınan abdest, teyemmüm." Su bulunmadığı zaman, abdest ve gusül yerine geçen, niyet edilerek toprakla yüz ve kolları mesh etme. *Haber bérdi allah kelâmi bize / Teyemmüm kılığ tēp anığ yēr üze 106/1-2.*

tilâvet (1) Ar. "Kur'an'ı güzel ve usulüne göre okuma." Kur'an'ı doğru okuma. *Tilâvetde secde imâmğa taqı / Ya şulbî ya rek'at bar êrdi bakî 137/1-2*

uçtmaḥ (2) / uştmaḥ (3) / uçmah (1) / uşmah (3) Soğd. "Cennet." Cennet anlamındadır. Sogd. Kökenli bu sözcük zamanla Türkçe "uçmak" fiiliyle eş sesli hale gelmiştir. "uçmaḥ / uçmaḥ / uçtmaḥ / uçtmaḥ / uştmaḥ" şekillerinde karşımıza çıkar. Ölenlerin ruhlarının bir kuş gibi oraya uçtuğuna (uçma bardı) inanılır. Türkler İslâm olduktan sonra yeni dine ait birçok istilâhları şamanî dinindekilerle karşıladıkları zaman, hiçbir güçlüğü uğramadan, şamanî kültürü hazinesinden aldıkları uçmak kelimesini, pek isabetli bir şekilde, cennet istilâhı yerinde kullanmışlardır. (Turan 2002: 290 – 304) *Zekât birse uçtmaḥ tamuğdın necât 212/4.*

uğan (5) "Allah." u- (gücü olmak, muktedir olmak) fiil kökünden –gan sıfat-fiil ekiyle türetilmiş olan bu sözcük esma-i hüsnadan "kâdir" (her şeye gücü yeten, kudretli) sıfatının Türkçe karşılığıdır. Sıfat olarak Tanrı adı yerine kullanılır. *Şükür ḥamd uğanğa tümen miḡ hezâr 378/1.*

uluğ yunuğ (2) "Boy abdesti, gusül." *Uluğ yunuğ içre yumaḥ cümle ten / Farîza ağız hem burun yayğa-sên 87/1-2.*

ümmet (2) Ar. "Bir peygambere inanıp bağlanan topluluk." Bir peygambere inanıp bağlanan cemaat, aynı dinden olan topluluk, bir peygambere mensup olanların tamamı. *Habîb ümmetinğa ḥabîblük reva / Revâ bolsa mî'râc revâ hem bu ḥâl 377/3-4.*

üwşemek (1) "Abdest alırken ıslak elle sakalı sıvazlamak" *Ḳatıp suw burunğa meşê êtmek kulaḥ / Saḡal üwşemek barmaḥ aralamak 75/1-2.*

vâcib (25) Ar. "Dince yapılması gerekli olan ve farzdan sonra gelen, vacib." Sözlük anlamı "gerekli, lüzumlu" olan bu sözcük terim olarak "yapılması dinî bakımdan gerekli olan, dinî olarak gerekli ve kesin olan ve farzdan sonra gelen davranış ve fiiller" anlamındadır. *Otur orta ḳa'de ḳunûtnı oḳı / Vitir içre vâcib turur ay taḳı 109/1-2.*

vebâl (2) Ar. "Günah, vebal." Birine karşı dinin esaslarına aykırı olarak yapılan haksızlık dolayısıyla işlenen günah. *Nişâb bolsa ḳurbân vâcib ḳılmaḳı / Namâz rûze tég bil vebâl ḳalmaḳı 194/1-2.*

velâyet (1) Ar. "Velilik, ermişlik." Sözlükte "idare etmek, düzenlemek" gibi anlamlar taşıyan velayet, "Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk" veya "Hakk aşığı" anlamındadır. *Velâyet kerâmet 'ibâdetleri / Tümen türlüg esrâr işaretleri 384/1-2.*

velî (2) Ar. "Ermiş kişi, veli." Allah'ın dostu ve sevgili kulu, ermiş, Allah sevgisine mazhar olmuş. *Yörügli çın-oḳ ol êrenler yolu / Biliḡ baba êrdi ḥaḳîḳat velî 381/1-2.*

veliyü'l-verâ (2) Ar. + Ar. "Herkesin kabul ettiği ermiş kişi." Ar. veli ve "Haramdan kaçınma" anlamındaki vera sözcükleriyle oluşturulmuş bu terkip, terim olarak, "veliliği herkesçe kabul edilmiş kişi" anlamındadır. *Atam baba islâm veliyü'l-verâ / Özi zikri tilde tümen aslam ol 402/3-4.*

- vera'** (5) Ar. "Haramdan kaçınma." Harama düşmek kaygısı ile şüpheli şeylerden kaçınma. *Vera' zühd ü takvâ bilîh cân érür / Er ol kim biligge 'amel uydurur" 322/3-4.*
- vitir** (1) (<A. vitr) "Yatsı namazından sonra kılınan üç rekat namaz." Yatsı namazından sonra kılınması vacip olan üç rekâtlik namaz. "Vitr namazı" ifadesinden kısaltmadır. *Otur orta ka'de kunûtnı okı / Vitir içre vâcib turur ay ağı 109/1-2.*
- vuzû'** (1) Ar. "Abdest alma." *Vuzû' içre sünnet érür ékkisi / Gusül içre farz ol neçük özge ten 87/3-4.*
- yaratğan** (6) "Yaratan, Tanrı." *Sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay 3/1.*
- yazuğ** (2) "Günah, suç." Yazmak (hata etmek, yanılmak, şaşırarak) fiilinden türetilmiştir. *Elin tutmuşında élin ırğama / Kim ırğasa töklür bu yazuğ teme 290-2.*
- yazuğlu** (1) "Günahkâr, suçlu." Dine göre uygun olmayan davranışlarda bulunmuş, günaha girmiş, günahkâr. *Mürîd şeyhni yazuğlu tēp bilmegü / Bu ma'nîdin ötrü élin ırğama 290/3-4.*
- yığağ** (3) "Yasak, yasaklanmış şey." Dini açıdan yapılması yasak olan davranışlar. Yığ- (engellemek) fiilinden – ak ekiyle türetilmiştir. *Bilîh hağ yığağ buyruğın tut yöri / Velî zühd bu dünyâ bırağmak turur 323/3-4.*
- yığılmağ** (5) "Yasaklanmak, menedilmek, uzaklaştırılmak." Dinî açıdan yasak olan iş ve sözlerden sakınmak, Allah'ın yasaklarına uymak. *Bilîg hağnı bilmek tağı emrini / Tutup yığmışındın yığılmağ kemâl 156/3-4.*
- yunuğ** (23) "Abdest." Abdest sözcüğünün Türkçe karşılıklarından biridir. *Yunuğ farzı şâh ol bu sünnet vezir / Tağavvu' edeb müsteğab leşkeri 94/3-4.*
- zâkir** (3) Ar. "Zikreden, anan." Terim zikr kelimesinin ism-i fa'ilidir. "Hakk'ı zikreden, anan, hatıra getiren" demektir. *Zikir birle zâkir huğûrğa tēger / Huğûrnuğ nişâni köğül üns tutar 364/1-2.*
- zakirlik** (1) Ar. + T. Ek "Anan kişi olma durumu." Zâkir olma, Hakk'ı zikreden kişi olma. *İnâbet irâdet bu 'işğın imâm / Muğıblük nişâni zakirlik müdâm 363/1-2.*
- zalâl** (1) Ar. "Doğru yoldan çıkma, sapıklık." Günümüzde "dalâl, dalâlet" diye söylenen sözcüktür. *Bilîgsiz 'amel ol érür tēg zalâl / 'Amelsiz bilig hem érür bil vebâl 156-1.MM.(1)*
- zalâlet** (2) Ar. "Doğru yoldan çıkma, sapıklık, dalalet." Anlamı "zalâl" sözcüğüyle aynıdır. Doğru yoldan çıkmış olma, sapık olma. *Cehâlet zalâlet érür bil yağın / 'İbâdetni 'âdet buzar tolğasıp 120/3-4.*
- zekât** (41) Ar. "İslamın beş şartından biri." Sözlükte "artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hal ve övgü" anlamlarına gelen zekât, dinî terim olarak, belirli bir malın bir kısmının Allah rızası için muayyen kişilere verilmesi demektir (Karagöz, 2010: 711). *Zekât bil farîza namâz rûze tēg 186/1.*
- zekâtü'l-ibil** (1) Ar. + Ar. "Deve zekatı." İbil veya ibl "dişi deve" anlamında Ar. Kökenli bir kelimedir. Arapça kurullarla oluşturulmuş bu terim, "deve zekatı, fazla devesi olan birinin zekatını deve olarak vermesi" anlamındadır. *Bu tertîb bilü bërse mü'min kişi / Zekâtü'l-ibilde muğı yok cevâb 216/3-4.*

zikir (12) / zikr (9) Ar. "Anma." Sözlük anlamı "anma, anılma" olan bu sözcük, terim olarak "Tanrı'yı anma, yad etme" anlamındadır. "zikir / zikr" şekillerinde yazılır. *Zikir nûrı birle münevver bolup / 'Arifğa qulavuz bu zikri tamam*" 363/3-4.

zinâ (1) Ar. "Zina" Nikahsız olan kişilerin birlikte olmasıdır. Büyük günahlardan sayılır. Günlük dilde başka sözlerle ifade edilen bu günah, "zinâ" sözcüğü ile ifade edilir. Bu eylemin dinî bakımdan nasıl görüldüğünü ifade eden zinâ sözcüğü günlük dile de mal olmuştur. *Zarûretsizin bir namâznı kazâ / Kılur bolsa yétmiş kıta ol zinâ* 162/1-2.

zühd (6) Ar. "Her türlü zevke karşı koyarak kendisini ibadete verme, sofuluk." "Her türlü zevke, dünyevî isteklere karşı koyarak, nefsanî isteklerden vaz geçerek kendini ibadete verme. *Vera' zühd ü taqva biliş cân êrür / Er ol kim biligge 'amel uydurur* 322/3-4.

zü'l-celâl (2) Ar. + Ar. "Celal sahibi, Allah." Bu anlamla Allah adı yerine kullanılır. *Velâkin resûlullah uş zü'l-celâl / Haber birdi bizge kelâm-ı zülâl* 33/1-2.

SONUÇ

Yukarıda tespit ettiğimiz bu terimlerin içinde tasavvufta da aynı anlamda veya buna yakın farklı bir anlamla kullanılan terimler bulunmaktadır, ancak seçtiklerimiz genellikle dinî terimlerdir. Eserde bunların dışında bazı tasavvufî terimler de tespit edilebilir.

Yaptığımız taramaya göre Mu'înü'l-Mürîd'de toplam 293 dinî terim yer almaktadır. Bu terimlerden 258 tanesi tek kelimededen, 35 tanesi de birden fazla kelimededen oluşmaktadır. Tek kelimededen oluşan terim sayısı, toplam 293 terimin % 88'ini, kelime grubu şeklinde olan terimler de 293 terimin % 12'sini oluşturur.

Birden fazla kelimededen oluşan terimlerin 11 tanesi Arapça terkip, 10 tanesi Farsça terkip şeklindedir. Belirtisiz isim tamlaması 8, sıfat tamlaması 5 ve bağlama grubu şeklinde 1 terim bulunmaktadır. İki sözcükten oluşan terimlerin 4 tanesi Türkçe + Türkçe (son otruş, uluğ yunuğ, orta otruş, bir ü bar), 22 tanesi Arapça + Arapça, 1 tanesi Türkçe + Arapça, 5 tanesi Türkçe + Farsça, 2 tanesi Farsça + Arapça sözcükten oluşmaktadır.

Tek kelimededen oluşan terimlerin 32 tanesi Türkçe kökenlidir ve 258 terimin % 12.5'ini oluşturur. 258 terimden 204 tanesi Arapça (% 79.5), 14 tanesi Farsça (% 5.4), 2 tanesi de (% 0.8), Soğdca (tamuğ, uşmağ) kökenlidir. Terimlerden 5 tanesi Arapça kök + Türkçe ek, 1'i Farsça kök + Türkçe ek biçiminde oluşturulmuştur.

Mu'înü'l-Mürîd'de yer alan "arığ, arırlık, arınmak, arıtmak, azdurmak, azmak, bayat, birlik, buyruk, buyurmak, bütgüçü, bütme, inanmak, idi, kirtülemek, koruğ, köni, kul, kulluk, kurağ, mağ, tapuğ, tenri, uğan, üvşemek, yaratğan, yazuk, yazuklu, yıgak, yığılmak, yunuğ, uluğ yunuğ" gibi 32 Türkçe sözcüğün hemen hepsinin yabancı kökenli karşılıkları da eserde yer almaktadır. Türkçe kökenli olan bu sözcükler, Türkçede eskiden beri kullanılan ancak Karahanlı Türkçesi döneminde İslamiyetin kabulünden sonra dinî terim olarak kullanılmaya başlanan, İslamî bir kavramı ifade eden sözcüklerdir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Ferruh (2015). "Eski Türkçe kök tenri ve kök kalık ikilemeleri üzerine". *Türkbilig*. 30: 201-221.
- Akay, Hasan (2005). *İslami Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Deniz, Sunay (2019). *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dinî Terimler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Develioğlu, Ferit (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Karagöz, İsmail (2010). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. (Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2005). "Türkçede dini tabirler üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*. 15: 213-218.
- Parlatır, İsmail (2017). *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şirin, Hatice (2015). *Kültigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tokyürek, Hacer (2017). "Budist Uygur metinlerinde Tenri sözü". *Dil Araştırmaları*. 21: 79-89.
- Toparlı, Recep; Argunşah, Mustafa (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep (1988). *Mu'înü'l-Mürîd*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları no. 15.
- Uludağ, Süleyman (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.